

Indicis d'emergència aristocràtica al registre funerari del nord-est peninsular. La tomba Agullana 184

El reestudi de la tomba 184 d'Agullana dona l'explicació a la introducció a Catalunya de certs sistemes de diferenciació social de caràcter mediterrani. L'anàlisi de l'estructura i l'articulació del seu complex aixovar metàl·lic i ceràmic, entre el qual ha estat reconegut un set complet de banquet, amb el vas principal monumentalitzat, distingeix al personatge dins de l'èlit social del Nord-est Peninsular. La combinació de materials de caràcter semita, la manifestació d'una ideologia comú entre les èlits del Mediterrani i l'adopció d'un ritual funerari particular, permeten caracteritzar el conjunt com pertinent a un personatge estranger introduït dins l'èlit dominant de la comunitat d'Agullana.

Paraules clau: diferenciació social, banquet, material fenici, ritual funerari, estranger.

La nuova lettura della tomba 184 di Agullana, spiega l'introduzione in Catalogna di alcuni sistemi di differenziazione sociale di carattere mediterraneo. L'analisi della struttura e l'articolazione del suo complesso corredo metallico e ceramico, nel quale è stato riconosciuto un set completo da banchetto, con una monumentalizzazione del vaso principale, permette di distinguere un personaggio dell'élite sociale del Nord-est peninsulare. La combinazione di materiali di carattere fenicio, la manifestazione di un'ideologia comune tra le élites del Mediterraneo e l'adozione di un rituale funerario particolare, permettono di caratterizzare l'insieme come pertinente a un personaggio straniero introdotto nell'élite dominante della comunità di Agullana.

Parole chiave: Differenziazione sociale, banchetto, materiale

Introducció

Les formes d'intercanvi comercial entre fenicis i indígenes ocupa un espai preferent en els estudis sobre la protohistòria de la península ibèrica.¹ A Catalunya, les evidències i l'impacte d'aquestes poblacions d'origen oriental no van incidir de la mateixa manera en el substrat indígena local que en el substrat de les

1. Aquest tema està actualment dominat per la disparitat de la investigació (teoria, metodologia i interpretacions). Després de revisar aquestes diferents teories, l'error sembla ser la búsqueda d'un model unilineal per aquest fenomen, quan molt probablement es tracta d'una complexa realitat (BANDERA,

poblacions del sud peninsular. El volum de troballes i la diferent presència i implantació en el territori són les proves més clares d'aquesta diferència. Però aques-ta presència de material de caràcter fenici s'ha de poder explicar segons algun tipus de relació entre les poblacions locals i aquests comerciants mediterranis, d'aquesta manera sorgeix la pregunta de quines eren aquestes estratègies, i si es van concentrar en relacions únicament comercials.

Lluny d'intentar comparar dues realitats absolutament diferents, entre la implantació fenícia al sud peninsular i les evidències de contactes amb el nord-est, o de tornar a presentar un estat de la qüestió sobre el factor fenici a les costes catalanes, en aquest

treball volem considerar el cas de la tomba 184 de la necròpoli d'Agullana com una primera testimoniança de l'emergència aristocràtica a partir de la presència d'una ideologia i una sèrie de trets exògens, que podem atribuir a factors de caràcter oriental.

Tractem una sèrie de comportaments anòmals en el ritual funerari a partir de l'estudi, comparació i interpretació dels materials dipositats en l'aixovar i la mateixa estructura de la tomba. Una anàlisi del conjunt, valorant la distribució espacial dels materials, la seva funcionalitat dins de la tomba i en relació amb el ritual i, finalment, l'estructura de la tomba, apunta en la direcció esmentada.

Per aquest motiu, la coneguda tomba 184 de la necròpoli de Can Bec a Agullana (PALOL 1958), sembla, amb les seves característiques excepcionals, esdevenir una peça clau per comprendre la realitat d'aquests contactes i les estratègies per desenvolupar-los.

La revisió i interpretació dels elements del mateix dipòsit funerari és obligada a partir de la premissa que els aixovars funeraris constitueixen un grup d'objectes recollits i agrupats de forma intencionada, constituint un context tancat deliberadament pels mateixos antics. D'aquesta manera cada objecte ens transmet un missatge que els contemporanis immediatament percebien i que ara nosaltres hem d'interpretar (CHAPA, PEREIRA 1986, 369; VALENZA-MELE 1991, 151).

La necròpoli i la t. 184

La necròpoli d'Agullana es coneix també amb el nom de Can Bec de Baix, a partir del nom de la propietat on es troba. Es va donar a conèixer per primer cop amb una breu notícia en el diari de Girona i recollida per *La veu de Catalunya* de 1927,² però no va ser fins la primera publicació de P. de Palol, en 1943, quan es va donar a conèixer iniciant-se al mateix temps les primeres investigacions rigoroses en el terreny.³ La necròpoli es localitza al peu de l'antiga carretera entre Agullana i la Bajol, entre dues vies naturals de pas dels Pirineus orientals, a través del

FERRER 1995, 53).

2. M. de Palol: "Una necròpoli ibèrica?", *La veu de Catalunya*, juliol de 1927.

3. La bibliografia de les mencions a la necròpoli amb precedència a la publicació de P. de Palol es concentren principalment en diferents obres de Bosch Gimpera. Les notícies, únicament sobre la necròpoli, corresponen a:

— P. de Palol: "La necròpolis hallstàtica de Agullana", *Ampurias*, V, 260 i ss., 1943;

— P. de Palol, J. Maluquer i J. Tomàs: "Avance de los hallazgos de la necrópolis de Agullana (Gerona)", *Ampurias*, VI, 97 i ss., 1944;

— J. Maluquer: "Las culturas hallstáticas de Cataluña", *Ampurias*, VII-VIII, 115 i ss., 1946.

— P. de Palol: *La necrópolis hallstática de Agullana (Gerona)*, BPH, I, 1958.

Des de la monografia de Palol i de la tesi doctoral de Maluquer, la necròpoli i els seus materials s'han convertit en un referent obligat per estudiar el bronze final i la primera edat del ferro tant de la península ibèrica (especialment de Catalunya) com del sud de França. Amb la qual cosa, recollir les mencions posteriors sobre la necròpoli i els seus materials es farien innombrables i ens seria difícilíssim, per no dir impossible,

coll de Llió de les Illes i del coll del Portell (ambdós ports comuniquen Catalunya amb França), amb un ampli camp de visió sobre la plana de l'Empordà, que li confereix una excel·lent posició estratègica i de control⁴ (fig. 1). La necròpoli compta amb un nombre aproximat d'almenys 383 tombes, les quals han estat excavades de forma intermitent publicant-se únicament les descobertes per P. de Palol i tan sols n'existeixen únicament notícies de les altres. La cronologia de les troballes es resumeix de la següent manera:

— Entre 1924 i 1936: un nombre indeterminat de tombes i materials exhumats per Miquel de Palol i l'antiga propietària de la finca⁵ (PALOL 1958, 9);

— 1936: una tomba excavada per F. Riuró i C. de Palol (PALOL 1958, 10);

— Agost de 1943: 25 tombes excavades per P. de Palol i J. Tomás Maigí (PALOL 1958, 10);

— Setembre de 1943: 199 tombes també excavades per Palol i Tomás (PALOL 1958, 10), entre les quals es va excavar la t. 184;

— Estiu de 1947: dues tombes excavades en el marc del curs internacional d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona de 1947 (PALOL 1958, 10);

— Entre el 1974 i 1977: 150 tombes més, excavades i que encara romanen inèdites, corresponen la majoria a tombes senzilles (PONS 2000, 36).

La tomba 184 (fig. 2), se situa en la part nord-oest de la superfície excavada per Palol (1958, fig. 3). La seva planta és rectangular, presentant en proximitat a un dels seus extrems, una llosa vertical, la qual divideix en dos grups l'aixovar. Les dimensions ens són desconegudes, en no aparèixer publicades, però podem aproximar-nos-hi a partir de la mida de la llosa de cobertura, la qual, amb unes dimensions de 95 cm de longitud i 90 cm d'amplada (amb 10 cm de gruix) cobria la fossa rectangular on es dipositava l'aixovar. Per tant, podem deduir que la fossa tenia unes dimensions inferiors a les de la llosa de cobertura.

Aquesta tomba ha estat repetidament centre d'atenció de diversos investigadors, com ho evidencia l'abundant bibliografia, la qual tracta exclusivament alguns dels materials de la tomba: les imitacions de les urnes tipus Cruz del Negro (AUBET 1976-1978; GAILLEDROT 1997; MANCEBO 1995; GRÀCIA 2000; etc.), la fíbula de plaques o "de escalerilla" (ALMAGRO-BASCH 1966; ARNAL *et al.* 1970; NAVARRO 1970; DUVAL *et al.* 1974) i el fermall de cinturó d'un garfi (CUADRADO 1961; SCHÜLE 1969; PONS 1977; CERDEÑO 1976; 1978; PARZINGER i SANZ 1986; GRAELLS 2003); de manera que queden pràcticament ignorades les altres peces de l'aixovar i l'estructura i únicament recentment s'ha subratllat la importància del vas amb peu reixat a partir de la comparació amb un vas dipositat en una tomba de la necròpoli del Coll del Moro de Gandesa (RAFEL 1991, 93).

fer una llista completa.

4. Segons P. de Palol, el camp visual arribaria fins al golf de Roses (PALOL 1958, 11).

5. Almenys 6 tombes, de les quals es va publicar l'inventari

L'estructura de la tomba: una tomba diferent

Si acceptem que la tipologia de cada tomba tendeix a reflectir de manera marcada les diferències d'estatus (D'AGOSTINO, CATALDI 1988, 241), aquesta sepultura pren valor en contraposició a la resta de tombes de la necròpoli d'Agullana, on totes tenen la mateixa estructura en pou, amb o sense cobertura. Presenta tres particularitats que li confereixen una importància cabdal, no sols dins la mateixa necròpoli, sinó també en el context del nord-est de la península ibèrica. Aquestes característiques corresponen a l'estructura rectangular, la cobertura amb llosa i la distinció d'àrees dins de la pròpia tomba.

La distinció voluntària d'àrees dins l'estructura de la tomba s'interpreta a partir de la diferenciació entre un espai destinat al difunt i als seus objectes personals, i un altre espai destinat a l'aixovar d'acompanyament (ZEVI 1977, 241; BARTOLONI 2002, 63): les anome-nades àrees pública i privada, reflex d'estructures mentals similars a conceptes de l'*oikos* grec i d'acord amb les quals s'organitza el conjunt de l'aixovar (D'AGOSTINO 1977, 56; D'AGOSTINO 1985, 54-55; SIRANO 1995, 31).⁶ Aquesta distinció s'observa majoritàriament dins de les tombes amb cambra, i més rarament en tombes de fossa. El primer espai, sempre en una posició destacada respecte al que el segueix (normalment en banquetes adossades a la paret), és l'àmbit que correspon a la deposició del difunt dins de la tomba, el qual, en rares ocasions, va acompanyat d'aixovar o d'elements que es puguin considerar *ktema* del propi personatge; el segon àmbit correspon al de la disposició de l'aixovar, el qual, normalment se situa en fosses obertes al fons de la tomba o en un espai diferenciat i separat de l'anterior per un alineament de pedres (BARTOLONI 2002, 63). L'esfera privada es contraposa a una àrea pública on es produeix l'exhibició funerària dels *status symbol*, com a elements distintius de les naixents aristocràcies locals (SIRANO 1995, 27).⁷

Les estructures funeràries rectangulars troben paral·lels en la mateixa necròpoli de la Cruz del Negro (JIMÉNEZ 1990) i són més pròpies de contextos centremediterranis i orientals que no de l'àrea del nord-est de la península ibèrica i del sud de França. D'altra banda, el sistema de cobertura de la tomba per una única llosa troba paral·lels, principalment, en el sud de França.

Les pràctiques funeràries: un ritual diferent

Respecte a aquesta mutació en l'estructura de la tomba, mantenint la incineració però articulant un

entre les pàgs. 198 i 199 de la monografia de P. de Palol (1958).

6. Una altra interpretació considera un espai per al difunt i els seus *ktemata*, i un segon espai com a *thalamos*, dipòsit de les riqueses i *agalмата* (D'AGOSTINO 1977, 54)

7. El conjunt d'objectes d'aquest segon àmbit componen un servei de *symposion* nombrós, que pot indicar, d'acord amb la proposta que estem presentant, una celebració pública, fet que,

aixovar més ampli (reflex d'una cerimònia més complexa⁸), cal considerar el ritual com una variant en els usos funeraris característics de la necròpoli. D'aquesta manera, el nombre de vasos, la seva funcionalitat i el seu caràcter exogen o d'imitació d'elements forans confereixen a aquest conjunt una clara voluntat de diferenciar-se de la resta de la comunitat

Per a l'anàlisi del ritual divers partim de tres premisses: les necròpolis de la primera edat del ferro no són un reflex fidel de la societat, representen solament un segment, el qual podia accedir a una sepultura;⁹ totes les sepultures que es troben dins d'una necròpoli corresponen a membres d'aquella comunitat, n'estan exclosos els estrangers o no ciutadans, excepte en alguns casos, que cal considerar la presència d'estrangers com un privilegi de personatges emparentats familiarment amb membres de l'aristocràcia local (COLDSTREAM 1993, 100). Les necròpolis d'un mateix període i grup humà, a la Catalunya protohistòrica, comparteixen un mateix ritual funerari, el qual es manifesta i adquireix valor a partir de la repetició d'un conjunt d'actes regulats per lleis que varien en cada societat i que organitzen les seves necròpolis d'acord amb necessitats i motivacions particulars (intrínseques a cada comunitat).

Són estranys els casos en què hi ha variacions sobre el ritual funerari, exemplificant-se normalment quan es presenta una dualitat de rituals consistent en la incineració i la inhumació.

Sembla important indagar sobre el significat del perquè s'escull un ritual diferent per a alguns personatges i quins individus són (BARTOLONI 1984, 13). Les diferents interpretacions que s'han donat passen per la possibilitat que corresponguin a sacrificis humans; diferenciació ètnica; diferències socials (JIMÉNEZ 1990, 217), que és la línia que ha gaudit de major suport¹⁰ en defensar que són les elits les que imiten i adopten rituals que, o bé els diferencien de la resta de la seva pròpia comunitat, o bé els assimila a grups exògens (D'AGOSTINO 1977), i proposa que tota variació en el ritual funerari respon a una voluntat expressa de diferenciar el personatge de la resta de la comunitat (PERONI 1981); diferències sexuals (BIETTI SESTIERI 1992); diferències d'edat

com ha estat assenyalat per B. d'Agostino, seria comprensible en la tomba d'un "príncep" (D'AGOSTINO 1976, 56).

8. Recordem que en alguns casos part dels objectes dipositats a l'aixovar havien estat utilitzats en la cerimònia funerària (BARTOLONI 2003, 13), altres corresponen a indicadors de rol o d'estatus (BARTOLONI 1984, 17; 2003, 13; D'AGOSTINO 1977, 49; PERONI 1981, 296) i el conjunt ens indica el grau de complexitat del ritual (BARTOLONI 2003, 45). Per a una visió general entre ritual funerari i estructura social, vegeu: D'AGOSTINO 1977; LLULL, PICAZO 1989; PERONI 1981; RUIZ-ZAPATERO, CHAPA 1990.

9. Indiquem la possibilitat de tenir una sepultura ja que aquest terme pot englobar cenotafis, *silicernium* i enterraments normatius.

10. C. Vuilleumot per la necròpoli de Rachgoun (VUILLEUMOT 1955), M. E. Aubet per les necròpolis tartessies, G. Bartoloni per la necròpoli de Monte Michele de Veio (BARTOLONI 1984), M. R. Popham i L. H. Sacket per la necròpoli de Lefkandi (POPHAM, SACKET 1980), i especialment les interpretacions despreses de l'excavació de la necròpoli d'Osteria dell'Osa on

(BARTOLONI 2003, 43); la mort lluny del lloc d'origen, la *morte bellica e peregrina*, proposada per La Regina i recollida per G. Bartoloni (1984, 16).

La major part d'aquestes propostes corresponen a interpretacions que es refereixen a una diversitat ritual amb una repetició abundant de casos per cada una de les variants, en canvi, el problema que presenta la tomba 184 rau en el fet que és un *unicum* dins de la necròpoli i, per tant, la voluntat de la seva diferenciació ha de correspondre a la proposta majorment acceptada, tot acollint-se a la hipòtesi que són les elits les que manifesten aquesta adopció de ritus nous o diferents. Però allò que cal comprendre és quines són les característiques que permeten a aquest grup aristocràtic diferenciar-se de la resta de la seva societat? Han estat proposades una sèrie d'interpretacions sobre les estratègies de l'aristocràcia tartès-sia per diferenciar-se de la resta de la comunitat adoptant materials d'importació utilitzats com a béns de prestigi, construint grans estructures funeràries i adoptant diferents rituals funeraris (o la incineració per equiparar-se a les comunitats fenícies o mantenint la tradició local).

En el cas que l'adopció del nou ritual correspongui a la imitació del ritual de societats nouvingudes, ens trobarem davant la imitació, que, al marge de la còpia del propi ritual funerari, reproduirà els materials característics d'aquest nou grup en cas que no es disposi d'originals (D'AGOSTINO 1977, 61), i d'aquesta manera es manifestaran en un major grau les diferències entre la classe o grup dominant i la resta de la societat. És suggerent el fet d'observat i valorar la incidència de les relacions entre comunitats diferents a partir del tipus de material importat i les seves imitacions (BLACKERWAY 1935), essent a priori major la diferenciació social en àmbits on la presència d'importacions és baixa i on es recorre a la imitació de formes d'inspiració forana.

Les urnes i els seus paral·lels¹¹ (fig. 3)

Les urnes-amforoides de la tomba 184 van ser identificades per P. de Palol amb els nombres d'inventari 1, 9, 11 i 12. La seva tipologia recorda ràpidament les urnes tipus Cruz del Negro, però es diferencien de les originals perquè estan realitzades a mà i presenten una sèrie de variacions formals (l'absència de les nan-ses geminades i la base, que hauria de ser umbilicada, i en tots els casos es presenta plana). Aquestes variacions es poden relacionar amb l'evolució morfològica que presenten les urnes Cruz del Negro a partir del segle VI aC.

Són aquestes peces les que han despertat major curiositat en la comunitat científica, que es qüestio-

na l'origen i els seus paral·lels (AUBET 1976-1978; GUILAINE, RANCOULE 1996; PALOL 1958), per les quals s'ha proposat tant la possibilitat d'una producció local, com una importació. Al mateix temps, les propostes per datar la tomba s'han basat en elles i en els seus prototipus fenicis (ARANEGUI 1980; AUBET 1976-1978; GUILAINE, RANCOULE 1996).

Des de la mateixa publicació de P. de Palol (1958), van ser tractades com a indicadors cronològics per a caracteritzar el final de la necròpoli i per a datar, com ja hem dit, la pròpia tomba. Es van reestudiar en la síntesi de M. E. Aubet sobre les urnes de la Cruz del Negro (1976-1978), on es va proposar la possibilitat que fossin imitacions molt influenciades per les tendències hallstàtiques però no realitzades en la zona de la necròpoli, a partir del tipus de pasta, substancialment més clara que en la resta de vasos de la necròpoli (AUBET 1976-1978, 283), com també s'ha observat en l'urna de la unitat M.9 de la necròpoli del Coll del Moro de Gandesa (RAFEL 1991, 103). En canvi, C. Aranegui va proposar que la imitació de vasos respon a l'assimilació d'influències externes i a la seva reelaboració (ARANEGUI 1980, 101), cosa que dóna un caràcter autòcton a aquestes peces. La mateixa interpretació va donar J. J. Jully al vas de la necròpoli de la Bellevue, interpretat com una imitació d'un vas fenici (*vas à sac*), amb aplicació de vernís vermell sobre la seva superfície, amb una datació de finals del segle VII aC, donada a partir dels primers contactes, encara esporàdics, amb poblacions semites occidentals (JULLY 1978, 60). La interpretació per a aquestes urnes es relaciona amb la donada als vasos per beure importats de la necròpoli d'Agde: regals personals als nobles del lloc, com a objectes d'ús exclusiu i personal (MURRAY 1988, 250; NICKELS *et al.* 1981, 104).

La forma es documenta en el ferro II.C de Palestina, en jaciments com Hazor o Khaldé d'entre els segles IX-VIII aC. D'aquí passarà a enclaus semites com *Carthago* o *Motya*, fins arribar als segles VIII-VII aC a la zona del nord d'Àfrica (Mogador, Rachgoun). A la península, tenim alguns exemples documentats en nivells datats des del segle VIII aC a Toscanos, el C de La Mora o Chorreras, essent més freqüents en ambients del segle VII i VI aC com les fases II y III de Tejada la Vieja, Carmona 80 en els N.21-13, o la Saetilla en el N.5 del tall D-4 (MANCIBO 1995, 166), la Muela de Cástulo (BLÁZQUEZ, VALIENTE 1982-1985), la Cullera (ARANEGUI 1980), el Azuébar (ARANEGUI 1980) o la necròpoli de Medellín, datada entre el segle VII i V aC (ALMAGRO-GORBEA 1989). La llista de paral·lels estrictes es faria infinita i no aportaria més conclusions respecte a la seva cronologia, la qual he volgut presentar de forma molt sumària per tal de mostrar que correspon a una forma molt difusa en el temps. A Catalunya, les urnes del tipus Cruz del Negro apareixen en el poblat de Tossal Redó (GAILLEDROT 1997, 73), poblat de Sant Cristobal de Maçalió (GAILLEDROT 1997, 73), poblat de la Moleta del Remei, poblat de Sant Jaume Mas d'en Serra (GRÀCIA 2000, 263), en les unitats M.4, M.9 i M.23 de la necròpoli del Coll del Moro de Gandesa (RAFEL 1991), probablement en la palaiapolis de Sant Martí d'Empúries (SANTOS 2003, 101) i en la necròpoli,

s'han pogut determinar rituals diferents segons diversos graus dins l'escala social (BIETTI SESTIERI 1992).

11. Hem proposat aquesta anàlisi a partir de la interpretació i la funcionalitat de cada tipus d'objecte, deixant la descripció de cada element que conforma l'aixovar en les publicacions de P. de Palol (1958, 153-158) i de J. Maluquer (1944, 112-126). D'altra banda, utilitzarem com a identificador de cada peça

encara inèdita, de Vilanera (SANTOS 2003, 105), en el trànsit entre els segles VII i el VI aC i la primera meitat del segle VI aC (GRÀCIA 2000, 263).

S'ha proposat que les peces d'Agullana no s'han de datar amb anterioritat al segle VI aC (ARANEGUI 1980, 103), probablement en la primera meitat del segle VI aC com la majoria de materials tipus fenici a Catalunya, que s'han de situar en l'ibèric antic I (PELLICER 1982, 219).

La necròpoli de la Cruz del Negro ha estat datada dins un marge que ocupa tot el segle VII i els inicis del segle VI aC (AUBET 1976-1978, 270), fet que coincideix amb les datacions proposades per a les urnes del nord-est de la península ibèrica (GRÀCIA 2000) i per a la resta de la península (si prenem en consideració les dels exemplars que es troben fora de colònies fenícies), la qual cosa ve reforçada per les variacions morfològiques i decoratives dels exemplars que tenim en consideració, immersos en la tendència que, a partir del segle VI aC, adopta una sèrie de canvis que s'observen principalment en la decoració monocroma que abandona l'antic bicromisme dels segles VIII i VII aC (MANCEBO 1995, 167), la tendència cap a produccions de perfils bicònics (MANCEBO 1995, 166), amb fons plans o molt poc destacats (ARANEGUI 1980, 102) i nanses de secció el·líptica amb acanalats (MANCEBO 1995, 166).

Respecte a la funcionalitat, M. E. Aubet ha plantejat que les urnes Cruz del Negro contenen les cendres/ossos del difunt. Aquesta proposta, basada en les tradicions semites de la deposició d'una única urna del tipus Cruz del Negro com a ossari, o els estranys casos en què es dipositen més d'una urna en la mateixa tomba (ALMAGRO-GORBEA 1989; RAMOS 1986) —cosa que s'interpreta en molts casos com a tombes bísomes— no es correspon amb el ritual que observem en aquesta tomba, però potser no correspon perquè partim d'una idea de base inexacta. És a dir, que en aquesta tomba els vasos tipus Cruz del Negro no han de ser interpretats de la mateixa manera que en les tombes que en presenten únicament una, sinó que s'han d'interpretar com a elements contenidors d'ofrenes per al més enllà, com es desprèn de la descripció que en va fer P. de Palol *...contenían arena fina y residuos de cremación; más abundantes en los grandes vasos amforoides... Aquí no hemos podido separar el vaso cinerario de los de ofrendas, pues el contenido de todos ellos era semejante...* (PALOL 1958, 17), es tracta, doncs, de l'adaptació d'una tradició ja coneguda en el món semita del sud de la península ibèrica (RAMOS 1986, 93) i de les tombes antigues de la necròpoli de *Carthago* (RAMOS 1986, 92),¹² o de l'adaptació del ritual que observem en el sud de França i cada cop en més necròpolis del nord-est peninsular (Agde, Moulin, G.B.I, Recobre, Las Fados, Pla de la Bruguera, Can Piteu-Can Roqueta, Llinars del Vallès, etc.),¹³ el qual correspon

la numeració proposada per Palol en la seva descripció de l'aixovar (PALOL 1958, 153-156).

12. Aquesta adaptació d'una tradició es refereix a la multiplicat de vasos per a contenir ofrenes dins d'una mateixa tomba, barrejant vasos de caràcter autòcton i al·lòcton, i, si acceptem la proposta de M. E. Aubet sobre la funcionalitat com a vasos ossaris i no com a vasos contenidors de substàncies,

a un ampli aixovar de vasos amb la funcionalitat de contenir ofrenes, associats a una urna cinerària. Normalment, aquestes ofrenes consistien en aliments i líquids per al més enllà.¹⁴

Urna, “fenestread stand” o cràter? El vas reixat (fig. 4)

Aquest vas presenta per la seva singularitat una sèrie de dificultats de comprensió i interpretació que es relacionen amb la seva pròpia morfologia, la seva posició en la tomba i al fet que aparegui intencionalment trencat en el moment de la seva troballa. Aquestes evidències, barrejades amb les interpretacions que ha rebut el vas per part del seu excavador i el caràcter que tenen els vasos amb peus reixats en la Mediterrània, proposen una interessant qüestió per a ser reinterpretada, bé sigui per reafirmar la hipòtesi de l'urna, bé sigui la de vas per a ofrenes votives (*fenestread stands*) o la de suport i contenidor relacionat amb la contenció i barreja de líquids, com a part del servei vascular del *symposion*.

El vas 16 correspon a un vas contenidor, interpretat com a imitació d'urnes Cruz del Negro (PALOL 1958, 154) o a una imitació de *pithos* fenici (RAFEL 1998, 83) amb un alt peu reixat. Aquest vas esdevé important per a la comprensió del ritual i l'articulació de la resta de l'aixovar ceràmic, però ha estat poc valorat per a la investigació (RAFEL 1991, 93). Representa una adaptació de la forma del cràter i no a una imitació de la urna Cruz del Negro, ja que la posició i el tipus de nanses sorgint de la vora del vas no es corresponen als models d'aquestes produccions.

Per interpretar la problemàtica que suposa aquest element amb peu reixat és convenient realitzar una aproximació a l'origen i la funcionalitat d'aquest tipus de vasos en altres contextos. Probablement Itàlia pre-senti el major nombre de casos i interpretacions. Així G. Colonna explica el fenomen dels suports amb peus reixats a Itàlia partint de la superposició de la in-fluència euboica en la tradició local dels *caleffatoi* (que funcionalment són suports de vasos), la qual cosa desenvoluparà els *holmoi* (COLONNA 1977), molts dels quals presenten els peus reixats,¹⁵ teoria acceptada també per G. Bartoloni (1998), qui ha observat diversos *caleffatoi* no miniaturitzats a Ficana,

confontent, en el cas de les urnes tipus Cruz del Negro, la seva funcionalitat originària.

13. Pel que fa a les necròpolis del sud de França, B. Dedet (1976, 13) va publicar els arcs relatius al nombre d'elements ceràmics per tomba en la necròpoli de Recobre II, entre 5 i 22 vasos; la necròpoli de Grand Bassin I, entre 1 i 58; i la necròpoli de Moulin, entre 1 i 7, afegint-se posteriorment A. Nickels (1981, 104) que va quantificar entre 15 i 25 els vasos de les tombes de la necròpoli d'Agde, entre 5 i 10 els de la necròpoli de la Cartoule à Servian (NICKELS 1989, 424) amb l'excepció de la tomba 4, que presenta 24 vasos, i les tombes 5 i 9 de la necròpoli de Moulin à Vent, amb 29 i 26 vasos respectivament.

14. En són paradigmàtiques les àmfores de la tomba 1 de Trayamar i la 13 de la necròpoli de Juno a *Carthago*, les quals sembla que van contenir líquids, com es dedueix de les marques que van quedar en les parets dels vasos (RAMOS 1986, 94).

necròpoli d'Osteria dell'Osa (tomba 197), necròpoli de Veio Casal del Foso (tombes 860 i 1065), necròpoli de Falerii-Montarano (tomba LV), necròpoli de Castel di Decima i de la necròpoli de l'Esquilí, cronològicament anteriors a l'arribada dels *holmoi* orientalitzants, els quals presenten unes dimensions d'entre 40 i 50 cm d'altura en aixovars amb elements de caràcter normal. En aixovars miniaturitzats les seves dimensions mantenen la correspondència respecte dels altres elements (BARTOLONI 1998, 239).

Les diferències entre ambdós tipus d'elements, els *caleffatoi* i els *holmoi*, es troben en el diferent tipus de base, cúbica per als *caleffatoi*, mentre que els segons la tenen troncocònica. Ambdós comparteixen una peça mitjana en forma de bulla troncocònica i una part superior per suportar un vas, la forma de la qual varia (SIRANO 1995, 11). La seva funcionalitat es resumeix en el suport de vasos: olles, lebetes o *tazze-crateres*, descartant-se la seva suposada funcionalitat com a brasers, forns, *scaldavivande* o cremaperfums (SIRANO 1995, 13, nota 66). En contra de les propostes de Colonna i Bartoloni, que consideren aquests vasos produccions pròpiament itàliques desenvolupades a partir dels *caleffatoi*, apareixen les representacions sobre ceràmica geomètrica tardana àtica i coríntia d'*holmoi* i en els relleus de palaus de l'Orient Pròxim, que presenten sempre en la seva part superior un dinos o lebeta, normalment amb pròtomes de grius, fet que permet pensar que aquestes produccions tenen un origen oriental (SIRANO 1995, 19).

La ideologia dels vasos amb peus extraordinaris, diferenciats i reixats, parteix de dos factors:

- Estrictament funcional, com una evolució del suport (un clar exemple el trobem en la tomba 273 de Saint Julien de Pézenas (GIRY 1965), el qual ha de correspondre a un estadi intermedi entre la necessitat d'utilitzar un suport i el moment d'incorporar-lo directament al vas);
- Com a imitació i adaptació dels suports metàl·lics, principalment d'origen oriental. Possiblement dels *offering stands* o dels *roads tripods* (BARTOLONI 1998, 239; CATLING 1964; LO SCHIAVO *et al.* 1985), i dels suports troncocònics de tipus Olímpia-Palestrina (SIRANO 1995), freqüent en tots ells una decoració amb obertures i reixats, les quals han de transcendir d'una mera moda decorativa.

Els vasos amb peu alt reixat, tenen l'origen en el Pròxim Orient mediterrani i es documenten, almenys des del 4200-3800 cal BP a Shiquint (Israel), associats a la cerimònia litúrgica, com ho demostra la troballa d'un vas amb peu alt reixat molt similar a l'exemplar del Coll del Moro M.6.1 (RAFEL 1991), pròxim a un altar a Shiquint (WOLF 1991) o la presència en dipòsits votius a Tell Brack, a la cova de Coroluna à Trassanel (Aude), on el vas ha estat interpretat com un braser de ceràmica (GUILAINE, RANCOULE 1996, 130) i es relaciona funcionalment amb els *thymiateria*. També en un àmbit sacre ha estat documentat un altre vas amb peu reixat, en l'habitació H2 de Vilalba dels Arcs (Terra Alta) (DILOLI *et al.* 2002).

En canvi, a Itàlia trobem els *holmoi* reixats (característics de les produccions de Vulci i Veio de la fase vilanoviana evolucionada —BURANELLI 1989, 281—), associats a tombes amb el servei de banquet

complet o incipient, com la necròpoli de Castel di Decima on han estat relacionats amb els *deinoi* grecs (ZIVI 1977), els quals corresponen únicament a vasos destinats al banquet del vi (COLONNA 1973-1974) i amb *kantharoi* de *Bucchero* (SIRANO 1995, 26), també relacionats amb la cerimònia del vi. Aleshores es pot pensar en aquests exemples com a contenidors i suports dels contenidors de líquids en la cerimònia del *symposion* (ZIVI 1977), fet que apareix reforçat amb l'exemple de la tomba 192 d'Agullana, la qual, a més a més de presentar un vas amb peu lleugerament reixat, s'associa a diversos vasos hemisfèrics i a un *simpulum* de bronze (PALOL 1958, 163-164).

En un tercer extrem, els vasos de la Pena (GALLART 1988), del Coll del Moro (RAFEL 1991), del Pla de la Bruguera (CLOP *et al.* 1998) i de la necròpoli de Mont de Marsan (MOHEN 1980, pl.139.4), que també presenten el peu reixat i mínimament diferenciat, i que donades les seves característiques s'han de considerar únicament com l'adaptació d'una tradició externa a la moda local, on la seva funcionalitat, la de contenir les despulles del seu propietari, corresponia sens dubte a una funcionalitat molt allunyada de la que hauria de representar l'aplicació d'un suport d'aquest tipus en un vas. De totes formes, existeix la possibilitat que aquests vasos siguin reutilitzacions de vasos del servei domèstic de gran aprecí pel propietari, que s'emporta amb ell juntament amb els seus objectes més valuosos, personals i que es distingeixen de la resta de l'aixovar d'acompanyament (ZIVI 1977, 241; D'AGOSTINO 1985, 54-55; SIRANO 1995, 31; BARTOLONI 2002, 63). Aquestes adaptacions, tant en la morfologia com en la funcionalitat de les formes vasculares, impliquen el coneixement de costums externs, fet que reforça la idea respecte als materials egipcis importats a les costes catalanes, cosa que significa que no s'ha de menysprear o subvalorar la capacitat de comprensió dels fenòmens religiosos orientals per part de les poblacions indígenes (PADRÓ 1976-1978, 508; BANDERA, FERRER 1995, 62). D'aquesta manera, enterrar-se en aquests vasos particulars subratlla algun tipus de ritual o d'imaginari consistent en l'ús de vasos de prestigi de caràcter extraordinari, relacionats amb la contenció i el consum de líquids d'especial significació. Cal preguntar-se si és el contenidor el que dóna valor al contingut o s'ha de considerar que van en correspondència: un vas especial per a una substància especial? Així, de la mateixa manera que el vi seria la beguda de l'aristocràcia, el difunt que podia ser enterrat en algun d'aquests vasos hauria de ser-ne un membre; pel fet de pertànyer al més alt esgrao social que podia consumir i coneixia el ritual del vi podia disposar de vasos d'aquest tipus amb els peus reixats, o bé posseïa importacions mediterrànies immerses en la mateixa ideologia del consum ritualitzat del vi.¹⁶

Però encara es pot especular sobre el coneixement

15. Segons F. Sirano els calats apareixen en els exemplars més antics, documentats en el territori falisc: Vulci, Trevignano i Poggio Bucco (SIRANO 1995, 4).

16. Trobem exemples en tota la Mediterrània. Vegeu Grècia, amb els enterraments en àmfora —*enchytrismoi*—, o les necròpolis vilanovianes, les quals presenten urnes bicòniques com a cineraris. Hem de ser conscients que les urnes bicòniques

de costums i modes externes relacionades amb la clausura de la sepultura, com ho demostra el ritual de destruir alguns vasos corresponents al *symposion* (JULLY, NORDSTRÖM 1966, 100), que en aquest cas seria el contenidor del vi. Aquesta pràctica es relaciona amb la cerimònia pròpia del ritual funerari, en el qual se celebra un banquet funerari o una sèrie de libacions rituals sobre l'estructura de la tomba, dipositant-se a mode d'ofrena alguns dels vasos que han format part del mateix banquet d'aliments, destruïts en l'interior de la tomba o adossats a l'exterior. El fet que el vas trencat sigui l'element principal del *symposion* i que a prop seu es documenti un vas per servir el vi i un altre per a consumir-lo, distanciat del gros de l'aixovar, permet pensar en una cerimònia de libacions abans de la clausura de la tomba (DEBERGH 1983, 758).

Finalment, per explicar aquest tipus de vasos, és suggerent un origen oriental per les influències que desenvolupen els vasos amb peu reixat del nord-est

han estat tradicionalment relacionades amb la contenció de líquids, com les àmfores, per la qual cosa la idea de fluir es relaciona amb la de la mort.

És important remarcar les troballes veïnes en les necròpoli del nord-est de la península ibèrica i del sud de França amb els enterraments en:

- Àmfores etrusques: necròpoli de Bergerie Hermet (DEDET, PY 1973: tomba 3.), túmul de Corno Lauzo (TAFFANEL 1960), Faïsses à Mourèze (GARCÍA, ORLIAC 1985), necròpoli de Grand Bassin II de Mailhac (JANIN *et al.* 2002: tombes 4, 13, 50, 55), Saint Antoine du Castelnaud-de-Guers (HOULÉS, JANIN 1992), necròpoli de Saint Julien de Pézenas (GIRY 1965: tombes 6, 9, 44 (2), 49 (2), 124, 144, 147, 149, 150, 151, 210, 214, 215, 223, 234 (1), 234 (2), 269, 270, 273).
- Àmfores massaliotes: necròpoli de Grand Bassin II de Mailhac (JANIN *et al.* 2002: tombes 17, 19).
- *Oenochoi* de ceràmica grisa, tomba de guerrer de la Granja de Soley de Santa Perpètua de Mogoda (SANMARTÍ *et al.* 1982, 78), necròpoli de Grand Bassin II (JANIN *et al.* 2002: tomba 44), necròpoli de Mianes (MALUQUER 1987: tomba 54), necròpoli de Las Peyros (SOLIER *et al.* 1976: tombes 11, 28, 32, 36), necròpoli de Saint Julien de Pézenas (GIRY 1965: tombes 49 (1), 121, 186, 262; LLINAS, ROBERT 1971: tombes 3/69, 4/69, 10/69 i 4/70).
- *Oenochoi rodís*, necròpoli de Saint Julien de Pézenas (GIRY 1965: tombes 40, 140, 163, 167, 175, 202, 206, 216).
- *Oenochoi* de *bucchero nero*, necròpoli de la muralla nord-est d'Empúries (ALMAGRO-BASCH 1955: incineració 7).
- *Stamnoi* grecs, necròpoli de Saint Julien de Pézenas (GIRY 1965: tombes 11, 159, 189, 232, 233, 236, 251, 257, 264.1).
- Craters grecs, necròpoli d'Orleyl (LÁZARO *et al.* 1981: tomba 2).
- Craters d'imitació, necròpoli de Saint Julien de Pézenas (GIRY 1965: tombes 44 (1), 44 (3), 120, 131).

Altres manifestacions les trobem en necròpoli del sud peninsular, les quals presenten, a més a més de la repetició d'algun dels models que hem presentat, incineracions en:

- Craters grecs, necròpoli de Baza (PRESEDO 1982: tombes 43, 130 i 176) i altres necròpoli del sud de la península ibèrica amb enterraments en cràters grecs de figures vermelles (GÉNIÈRE 1987, 271-272).
- Craters indígenes d'imitació dels models grecs en la necròpoli de Baza (PRESEDO 1982: tombes 21, 27, 49, 98, 118, 125 i 130).
- Alabastres egipcis, que evidencien l'ús de vasos que han contingut líquids de notable prestigi. Necròpoli de Laurita: totes les tombes (RAMOS 1986, 63); Trayamar: tomba 2, 3 (RAMOS 1986, 64); Casa de la Viña: totes les tombes?

de la península ibèrica, on considerem que el precedent a aquests vasos correspon als vasos polípodes. Aquestes formes constitueixen una forma ceràmica amb llarga tradició durant l'edat del bronze a Catalunya i al sud de França (CLOP *et al.* 1998, 90; GONZÁLEZ, MARTÍN, MORA 1999, 144), de les quals s'han documentat perduracions en les necròpoli del Pla de la Gibrella, Can Roqueta i del Pla de la Bruguera associats a objectes de ferro, que evidencia una forta herència de les tradicions locals. A partir de l'existència local de vasos amb peus polípodes, la introducció dels suports per vasos de caràcter oriental (en bronze o en ceràmica) i la presència de vasos amb peus reixats, aquests últims resultat de la fusió entre els vasos polípodes i els suports, els quals comparteixen la ideologia de presentar recipients de substàncies de valor sobre una base perforada com a indicador de prestigi del contingut.¹⁷ D'aquesta manera, com en la tradició italiana, la unió de dues formes, local i oriental, trobaria en les noves formes amb peus reixats una actualització i assimilació dels influxos de la *koiné* cultural que es manifesta entre les elits de la Mediterrània a partir del període orientaltzant.

Tasses per beure (fig. 5)

Dins d'aquest grup s'agrupen els vasos identificats per P. de Palol com a tapadores "*de casquete esférico*" amb i sense nansa horitzontal¹⁸ i el vas amb acanallats horitzontals d'identiques característiques que els anteriors, però amb una vora lleugerament exvasada.¹⁹ Els vasos hemisfèrics corresponen, segons Palol, a la fase més recent de la necròpoli (PALOL 1958, 210), se'n documenten amb nansa horitzontal en les tombes 37, 39, 103, 116, 192, 222; i vasos hemisfèrics sense nansa en les tombes 96 i 225. L'aplicació de nanses horitzontals correspon a un moment anterior als vasos sense nansa (CLAUSTRES 1950, 146), cal considerar, però, que la presència majoritària d'aquest element de pressió en els vasos de la tomba en estudi i en la tomba 192 proposen dubtes molt seriosos sobre aquesta afirmació.

Funcionalment, quan se'ls va trobar, amb l'excepció del vas núm. 6, servien de tapadores d'altres vasos, fet que sembla ser un recurs pràctic per a organitzar l'aixovar dins la tomba. És freqüent la troballa de vasos per beure en condició de tapadores d'altres vasos, de la mateixa manera que en altres casos es presenten dipositats dins de vasos de majors dimensions relacionats sempre amb el banquet del vi. Respecte al fet que el vas núm. 6 no formés part d'una tapadora, hi tornarem més endavant.

(RAMOS 1986, 64).

- Àmfores fenícies, que presenten sempre suports ceràmics, necròpoli de Trayamar: tomba 1 i 4c (RAMOS 1986, 65).

17. S'ha de considerar que el mateix simbolisme que identifi-caria el contingut com una substància especial també distingeix el vas com un element significatiu dins el repertori vascular, convertint-lo en un indicador de rang del seu posseïdor. Aquests tipus d'indicadors de prestigi (decoracions, peus reixats, etc.) desapareixeran progressivament amb l'arribada de vasos

L'existència d'una vaixel·la tan àmplia de vasos per a beure es troba principalment en tombes amb un fort component d'importacions o en tombes on es vol ressaltar el consum del vi com a fet diferenciador de la resta de la comunitat, indicant l'estatus del personatge sepultat. Així, la veïna tomba 192 n'és un excel·lent exemple, on es troben una sèrie de vasos hemisfèrics relacionats amb un *simpulum* i un vas amb peu reixat (relacionat també amb el consum del vi). Però, normalment, la presència de vaixel·les tan nombroses es presenta agrupada, sense tergiversar-se les utilitats dels elements, com en la tomba 110 de Castel di Decima, on la vaixel·la es va localitzar en el que es va interpretar com una caixa de fusta (BARTOLONI 2002; ZEVÍ 1977), o la tomba 70 de l'Acqua Acetosa Laurentina, on gran part de la vaixel·la ceràmica i metàl·lica es va trobar en el que es va interpretar com un armari amb dos nivells, situat en un lateral de la tomba (BEDINI 2000, 356).

Aquesta forma de vasos, amb nansa o sense, corresponen al grup pirinenc de ceràmica a mà (PONS, PAUTREAU 1994, 360) de fons umbilicat, i són més freqüents sense nansa que amb nansa horitzontal. Es distribueixen pel sud de França i són estranys al nord-est peninsular. Almagro-Gorbea considera els vasos hemisfèrics amb *omphalos* propis del període III de Taffanel (ALMAGRO-GORBEA 1977, 110), amb paral·lels repartits principalment entre el sud-est francès i el nord-est peninsular.²⁰ Agrupats en la major part dels casos com a únics vasos d'acompanyament amb la funció de tapadores, la seva presència en tombes on hi ha el servei complet de *symposion* (*oenochoi* i craters o crateriscs), sense altres vasos importats per al consum d'aquest líquid, li atorguen el valor de vaixel·la de *symposion*, en substitució dels absents (copes metàl·liques, *kylikes*, *kotyloi*, *kantharoi*, etc.) o com una versió seva.

El vas núm. 6 troba paral·lel en la tomba del

importats.

18. Corresponent a les peces 2, 5, 7, 10, 14 i 18 de l'inventari de les pàgines 153 i 154, fig. 165, PALOL 1958.

19. Núm. 6 de l'inventari, PALOL 1958, 154, fig. 165.

20. Trobem paral·lels dels vasos 2, 7, 10, 14, 18, a la necròpoli d'Anglès (PONS, PAUTREAU 1994: tombes 3 i 6), necròpoli de Cantagrils (GASCÓ 1984: túmul A2), necròpoli de Cazevielle (GASCÓ 1984: túmul D12, D13, E1, F1, F3, G2), necròpoli de Grand Bassin I (TAFFANEL 1962: tombes 68 i 99), necròpoli de la Font du Griffé à Montpeyroux (GASCÓ 1984: túmul 1), necròpoli de Frouzet à Saint Martin de Londres (GASCÓ 1984: túmul 1, 2), necròpoli de la Pave (CLAUSTRES 1950: tombes 3 i 13), necròpoli de Peralada (PONS, VILA 1975: fora de context), necròpoli de Ravin des Arcs (GASCÓ 1984: túmuls 3, 7, 12).

Els paral·lels del vas 5 els trobem a la necròpoli d'Agde (NICKELS 1989, 318: Diversos exemplars, considerant aquest vas el més nombrós d'entre els vasos d'acompanyament de la necròpolis), necròpoli de la Cartoule à Servian (NICKELS 1989, 424: diversos exemplars), necròpoli de Grand Bassin I (TAFFANEL, JANIN 1998: tomba 15), necròpoli de la Guérine à Cabasse (BÉRARD 1979-1980: dos exemplars), tomba de Mas Saintes Puelles (SOUTOU, VÉZIAN 1964: fig. 1.10), necròpoli de la Méjarie à Sauvian (LAPEYRE 1979-1980, fig. 7, 8, 9, p. 203; NICKELS 1989, 421-422), necròpoli de Moulin à Vent à Azille (NICKELS 1989, 423: tombes 5 i 9), necròpoli du Moulin à Mailhac (TAFFANEL, JANIN 1998: tombes 18, 20 (2), 39, 76, 301, 303 (5), 337, 367 (3)), necròpoli de la Muralla NE d'Empúries

guerrer de la Granja de Soley (SANMARTÍ *et al.* 1982, fig. 4, 4), en formar part dels vasos per beure de l'aixovar de la tomba, però la seva situació és diferència de la resta d'aquells, pel fet d'ésser un vas que està cobert i no un vas que cobreix (com ho són tots els altres), juntament amb la presència d'acanalats que han estat interpretats, en aquest període, com un tret arcaic (CLOP *et al.* 1998, 93). La idea d'un vas de consum singular es veu reforçada per la seva morfologia, caracteritzada per la vora exvasada, la qual forma una carena interna que serveix per retenir les substàncies sòlides de la beguda, que respon a la mateixa lògica que s'observa diversos tipus de copes i vasos per al consum de vi (*kotyloi*, *kylikes*, copes gallonades fenícies, etc.). Això permet interpretar aquest vas des de la possibilitat que s'utilitzés per consumir alguna substància especial, que contingui alguna ofrena particular o potser, aquesta és la més suggerent, però sens dubte indemostrable, que sigui el vas particular del difunt. Pel que fa a aquest tipus de propietats, els vasos particulars s'interpreten, quan es tracten d'importacions, com a regals personals als nobles del lloc que queden com objectes d'ús exclusiu i personal (BARTOLONI 2002, 63; NICKELS *et al.* 1981, 104), però idèntiques connotacions adquiriria la perduració d'un vas.

Normalment, els vasos hemisfèrics apareixen representats en escenes de banquet tant a l'Europa Central com a la Mediterrània, i potser eren vasos metàl·lics, per la seva habitual absència arqueològica i la repetició constant en representacions de caràcter aristocràtic, tot i que no es pot oblidar les produccions en altres materials com el vidre (tomba Bernardini de Praeneste) (RATHJE 1995, 172). Aquests tipus de vasos de forma hemisfèrica es documenten en la iconografia com a vasos per beure, per exemple en el plafó sud-est del monument funerari de Pozo Moro (ALMAGRO-GORBEA 1982), en els relleus del banquet aristocràtic de Poggio Civitate a Murlo (RATHJE 1995, fig.1), o en diversos relleus de palaus assiris (EDGEWORTH 1995), entre els quals destaca el banquet d'Assurbanipal i la seva muller (British Museum 023999).

Gerres per servir (fig. 6)

Les peces 3, 4 i 17 corresponen funcionalment a vasos per servir líquids. La seva forma correspon a objectes alts, dotats d'una nansa vertical sobre la inflexió que distingeix el cos del coll. El vas núm. 3 pot crear certs dubtes respecte a la seva funcionalitat, a partir de l'obertura de la seva boca, la qual cosa podria plantejar la possibilitat de correspondre a una tassa, però les dimensions similars a les dels vasos 4 i 17 obliguen a pensar en la mateixa finalitat per a aquest vas.

La dispersió dins la mateixa tomba relaciona el vas núm. 17 amb un bol hemisfèric que el tapa i amb el vas amb peu reixat, el qual s'interpreta com a cràter o vas amb una funcionalitat clara respecte a la contenció de vi o algun altre líquid de prestigi per a ser consumit ritualment. D'aquesta manera, l'associació entre una gerra (normalment un *oenochoe*), un bol i un cràter és una constant amb relació a cerimònies

de libació en l'interior de les tombes (DEBERGH 1983, 758), fet que pot ser acceptat si considerem com intencional la destrucció d'un dels vasos.

Els paral·lels d'aquests vasos són pocs i en la major part dels casos les seves associacions no els permeten relacionar amb el consum de vi. Per al vas núm. 3, es troben en la mateixa necròpoli dos paral·lels,²¹ els quals desenvolupen en ambdós casos les funcions d'os-saris. Respecte als altres vasos, s'observen certes similituds entre el vas núm. 17 i alguns vasos de la necròpoli d'Agde (NICKELS 1989): en la tomba 50 d'Agde, similar als anomenats vas a sac, però sense nanses; en la tomba 83, però amb una base molt umbilicada; i en la tomba 114, amb dues nanses.

Aquesta dificultat per a trobar paral·lels s'ha d'interpretar amb relació a un estadi incipient de l'assimilació d'idees estrangeres i la imitació de prototipus forans, influenciats encara per un fort component autòcton, el qual no és capaç de normalitzar un model que unifiqui una forma destinada a una funcionalitat concreta. Lògicament, no es pot dubtar del coneixement de vasos per servir líquids, sinó en vasos pensats per a ser utilitzats en el consum ritualitzat del vi (noves formes per a noves necessitats).

L'urna de perfil ovoide (fig. 7)

Correspon al vas 13 de l'inventari de la tomba 184, el qual s'inclou en el grup dels vasos amb panxa ovoide i diàmetre màxim d'altura, desprovistos de coll i amb la prolongació de les parets per produir la base, gairebé sempre amb fons pla en correspondència amb el tipus E1a de la tipologia proposada per la necròpoli d'Agde (NICKELS 1989) i al tipus 13b d'Aquitania (MOHEN 1980). Es caracteritza normalment per ser el vas contenidor de les cendres dins de la tomba. En aquesta tomba, però, no s'ha pogut diferenciar els vasos de contenir ofrenes i els de funcionalitat com a ossari (PALOL 1958, 158). Morfològicament troba paral·lels en ambdues bandes dels Pirineus.²²

És interessant la freqüent associació com a ossari amb el fet que es distancii del conjunt de l'aixovar. Aquest fet podria relacionar-se amb el que ja es va observar en la tomba de guerrer de la Granja de Soley, on es va proposar un enterrament associat al principal, mínimament separat de la sepultura del guerrer (SANMARTÍ *et al.* 1982). I, com en el cas que estem tractant, els dos enterraments es presenten en contenidors diferents (en la tomba de Santa Perpètua l'un es presenta en *oenochoe* de ceràmica grisa i l'altre en un vas a mà). Atès que aquesta és la tipologia i

normal funció d'aquest vas ens presentaria el problema de trobar-nos davant d'una tomba bísoma.

També s'atribueix a aquests vasos una funció purament utilitària, ja que en alguns casos apareixen de forma fragmentària dins de la tomba, amb funció de tapadora o d'element d'ofrena (GASCÓ 1984, 69). La datació d'aquests tipus se situa pel Languedoc oriental entre el període G.B.1 i el segle VI (GASCÓ 1984, 69).

Tapadores o plats d'ofrenes? (fig. 7)

Quan un element apareix repetidament, millor dit, quasi exclusivament, en una posició determinada, es tendeix a assimilar aquesta funció per a tots els casos en què trobem aquest element.²³ Així, els vasos troncocònics amb o sense nansa apareixen de forma quasi exclusiva en la necròpoli d'Agullana, amb la funció de tapadora. Per aquest motiu, P. de Palol, en les seves descripcions, va considerar aquest element com a "tapadera". Paradoxalment, l'exemplar que es va documentar en aquesta tomba no desenvolupava el paper de tapadora. Si fem cas al croquis publicat per Palol en la pàgina 157 (PALOL 1958, fig. 167), es pot relacionar entre aquest vas (núm. 15) i la urna núm. 12, a partir de la posició aparentment accidental d'ambdós vasos, caiguda l'urna i en posició vertical la suposada tapadora. Però el fet que l'urna núm. 11 no presenti tampoc tapadora pot possibilitar que la relació entre l'urna núm. 12 i el vas núm. 15 no existeixi. D'aquesta manera s'hauria de suposar una altra finalitat per al vas núm. 15, la qual seria per automatisme la corresponent a plat d'ofrenes alimentàries, de les quals no en quedaria constància material. Però no es pot acceptar la possibilitat que un plat d'ofrenes es disposi de manera vertical en el fons de la tomba, per la qual cosa l'observació general feta per Palol és la més adequada per a tractar aquest element. D'acord amb això, aquest vas correspon al vas amb més característiques de la tradició local, dels que es troben en la tomba, en combinar les característiques morfològiques amb les funcionals, des de les fases més antigues fins a les finals de la necròpoli.

El vas 8 però, l'identifiquem com un plat d'ofrenes, a partir de la seva troballa deslligada de qualsevol altre vas, de manera que és impossible que pugui rebre una interpretació com a tapadora i, en segon lloc, per les dimensions del mateix vas, major en diàmetre que les peces que hem identificat com a tasses per beure.

(ALMAGRO-BASCH 1955, tombes 1, 2 i 11), necròpoli de las Peyros (SOLIER *et al.* 1976: diversos exemplars), necròpoli de Recobre (DEDET 1976, 7: diversos exemplars), tomba de St. Antoine à Castelnaud-de-Guers (HOULÈS, JANIN 1992, fig. 3, 7), túmuls de Viols-le-Fort (PHILIPOT *et al.* 1989: túmul 8).

21. PALOL 1958: tombes 74 i 97.

22. Necròpoli d'Agde (NICKELS 1989: tombes 7, 10, 26, 31, 36, 37, 43, 46, 58, 61 (1), 61 (2), 61 (3), 61 (4), 62, 65, 66, 67, 71, 82, 89, 95, 97, 108, 109, 112, 122, 129, 132, 133, 136, 137, 139, 144, 146, 162, 164, 165, 166, 174, 181, 182, 186, 191, 197, 198), necròpoli de l'Atalaya (MALUQUER, VÁZQUEZ 1957: tomba AB.14), necròpoli d'Avezac Prat (MOHEN 1980, Pl.34, 3), necròpoli de Cazevielle (GASCÓ 1984: túmuls, A5, A6, D2),

necròpoli de Lamarque (MOHEN 1980, Pl.34, 1), necròpoli de Méjarie à Sauvian (LAPEYRE 1979-1980, 204, fig.16), necròpoli d'Ossun (MOHEN 1980: sept. 5 túmul 7 i sept.11 túmul 17), necròpoli de Pontacq (MOHEN 1980, Pl.34, 2) i necròpoli de Sadoulet-Pompignan (GASCÓ 1984: túmul 2).

23. Aquesta forma, amb idèntica funcionalitat, troba paral·lels en altres tombes de la mateixa necròpoli (PALOL 1958: tombes 4, 12, 14, 15, 21, 31, 42, 49, 51, 53, 54, 58, 60, 64, 70, 82, 95,

Els ornaments de bronze: la fíbula i el fermall d'un garfi (fig. 8)

Ambdós elements es presenten de forma única en el context de la necròpoli com a part del grup d'ornaments de bronze, atribuïts a ornaments personals, però el seu caràcter excepcional ha de ser interpretat tant en funció dels seus paral·lels com de les seves característiques.

Tant P. de Palol com J. Maluquer van publicar la situació i troballa d'aquests elements: *Los bronzes se hallaron en la tierra de la fosa, entre la loseta vertical y los primeros vasos del gran conjunto. Excepto la hembra del broche de cinturón, que salió en el interior del vasito número 3...* (PALOL 1958); *Cerca de la hebilla apareció la singular fíbula de plaquitas romboidales y escorias de hierro...* (MALUQUER 1944, 137), fora de qualsevol vas, entre les urnes i la llosa que dividia l'estructura funerària. Aquesta situació és important en estar associada a l'aixovar d'acompanyament i no al personal, d'aquesta manera esdevenen uns incipients indicadors d'estatus social o de rol dins d'aquesta comunitat, motiu pel qual han de ser presentats junts a la resta d'*status symbol*.

La fíbula ha estat estudiada i sistematitzada per diversos investigadors, els quals han coincidit sempre a afirmar que es tracta d'una originalitat local de la peça, resultat d'una evolució de diversos tipus de fíbules mediterrànies.²⁴ E. Cuadrado va incloure-la en el grup de les fíbules de "*codo con bucle*", proposant una sèrie de paral·lels, de gran variabilitat morfològica però d'igualtat en els elements fonamentals, la qual cosa en permet l'agrupació (CUADRADO 1963, 16). Posteriorment ha estat inclosa en el grup de les fíbules de *bucle* (ALMAGRO-BASCH 1966, 227), grup evolucionat de les fíbules de pivot i de les de doble ressort, relacionant el seu arc amb les fíbules *ad ochio* (ALMAGRO-BASCH 1966, 229; NAVARRO 1970, 45, fig. 9,1). Després de la troballa del derelict de Rochelongue, l'exemplar d'Agullana s'ha considerat l'epònim d'aquest tipus de fíbules d'"escaleta". La comparació amb l'exemplar d'Agullana va permetre la reconstrucció i la identificació dels exemplars trobats en el dipòsit de Rochelongue (ARNAL *et al.* 1970, 53). Finalment, s'ha considerat aquest tipus de fíbula com corresponent al tipus "amb arc de doble ressort com-post", resultat de l'evolució de les fíbules de doble ressort simple, en les quals la morfologia es complica a partir de l'associació de diverses plaques de forma romboïdal mitjançant *boucles* (DUVAL, EULÈRE, MOHEN 1974, 40).

96, 111-115, 116, 121, 130, 141, 156, 159, 162, 165, 186, 190, 193, 194, 201, 203 (2), 205, 209, 225, 226), necròpoli du Moulin à Mailhac (TAFFANEL, JANIN 1998: tomba 65), necròpoli de las Peyros (SOLIER *et al.* 1976: tomba 19) i necròpoli del Pla de la Bruguera (CLOP *et al.* 1998: tombes 20 i 21).

24. El nombre de paral·lels és molt reduït i queda resumit amb els de les cambres 2 i 36 del poblat del Tossal Redó (CUADRADO 1963, 16; ALMAGRO-BASCH 1966, fig.13; ARNAL *et al.* 1970, 56; NAVARRO 1970, 47, fig. 9, 2), dels nivells 1a i 1b de Cortes de Navarra (CUADRADO 1963, 16; ALMAGRO-BASCH 1966, fig. 13; ARNAL *et al.* 1970, 56; NAVARRO 1970, 48), el derelict de Rochelongue (ARNAL *et al.* 1970, 53; DUVAL *et al.* 1974, 40), la necròpoli de Griegos —amb un rombe del pont amb decoració idèntica a la d'Agullana—, el Berruoco,

Sobre la cronologia d'aquests tipus d'elements s'ha considerat que, a diferència dels objectes sòlids com les destrals, que poden ser conservats durant un període llarg de temps, es creu que les fíbules eren massa delicades com per mantenir-se en ús un període llarg de temps (ARNAL *et al.* 1970, 58). Així, la proposta de J. Arnal, A. Bouscaras, G. Hugues, J. Peyron i A. Robert, que consideren la seva datació al voltant del 600 aC (ARNAL *et al.* 1970, 58). La datació que proposa R. Navarro per a aquestes peces es basa en la premissa de la situació de la tomba dins l'evolució de la necròpoli —situada per Palol en el període Agullana III, segona meitat del segle VI aC— donant-li una cronologia inicial de mitjan segle VI aC (NAVARRO 1970, 48). M. Almagro-Basch ha acceptat la cronologia proposada per E. Cuadrado per a aquestes fíbules (ALMAGRO-BASCH 1966, 229), la qual es va datar entre mitjan segle VI i finals del V aC (CUADRADO 1963, 27). La proposta que es desprèn de Duval, Éluère i Mohen, correspon a la datació del dipòsit de Rochelongue, de finals del segle VII i inicis del segle VI aC (DUVAL *et al.* 1974, 40). Per tant, s'ha de datar aquesta fíbula en el primer quart del segle VI aC.

El fermall d'un garfi,²⁵ s'engloba dins dels fermalls tradicionalment anomenats de tipus "*céltico*", qualificatiu que a poc a poc esdevé inexacte a partir de la catalogació dels fermalls de garfis de diferents àrees de la península ibèrica (GRAELLS 2003), els quals no havien estat inclosos en les grans sistematitzacions sobre aquests elements (CERDEÑO 1978; LORRIO 1997) i que recentment ha estat motiu de certs matisos (JIMÉNEZ 2003) amb l'estudi de paral·lels i suggerents prototipus en l'àmbit grec (PARZINGER, SANZ 1986; JIMÉNEZ 2003).

Tipològicament, aquesta sivella ha estat estudiada en totes les tipologies sobre els fermalls de cinturó de garfis que han abastat la totalitat de la península, l'àrea catalana i el sud de França, donant nom alguns cops al tipus en el qual s'associava.

Sobre les diferències entre les diverses tipologies de fermalls de cinturó no és aquest el lloc on discutir-les, però es pot avançar que entre elles els criteris i variables observades no són les mateixes. Aquest fet provoca que existeixin fortes diferències entre unes i altres, normalment no de caràcter morfològic, sinó en els aspectes decoratius, tenint en compte que la decoració de la majoria dels fermalls de garfis es realitza amb posterioritat a la seva fabricació, fet que provoca una errònia variabilitat morfològica (GRAELLS e.p.). Tipològicament, aquest fermall²⁶ ha

la Merca-dera (CUADRADO 1963, 16; ALMAGRO-BASCH 1966, fig. 13.2), la Torraza de Valtierra (CUADRADO 1963, 16; ALMAGRO-BASCH 1966, fig. 13; NAVARRO 1970, 48), la de Mailhac (DUVAL *et al.* 1974, 40-41), d'Aguilera de Anguita, Caravias o de Valdenovillos (CUADRADO 1963, 16).

25. Es tracta de l'anomenada peça femella o "*enganches de unión de los broches de cinturón*" (VILASECA, SOLÉ, MANÉ 1963, 32-33), segons si s'ha trobat separada dels dos elements, com bé ens descriu J. Maluquer: *Dentro del vaso número 2 sale la parte hembra de una hebilla de cinturón, cuya placa, de un solo garfio con decoraciones, aparece fuera de los vasos, dentro de su propia área* (MALUQUER 1944, 137).

26. Els seus paral·lels morfològics a Catalunya es troben a la necròpoli del Coll del Moro de Gandesa (RAFEL 1993: Unitat

estat sistematitzat en els següents tipus: C1 de M. L. Cerdeño (1978), 1.1.5.1.1 de R. Graells (2003), B1B1 d'A. J. Lorrio (1997), Agullana de H. Parzinger i R. Sanz (1986), Aa d'E. Pons (1977).

És significatiu sobre aquests fermalls suposadament de tipus "cèltico" el fet que els testimonis més antics es documentin en àrees costaneres o en relació amb materials de caràcter oriental, com reflecteixen els fermalls del túmul G del Acebuchal o el mateix fermall de la tomba 184 d'Agullana. També els fermalls trobats en el derelict de Rochelongue, a la necròpoli del Pla de la Bruguera, de Can Piteu-Can Roqueta, etc., que s'haurien considerat de caràcter "cèltico", però amb una important variació decorativa i morfològica que permet proposar una influència mediterrània en la seva fabricació (GRAELLS e.p.).

La decoració d'aquest fermall correspon a la tradicionalment coneguda tècnica *trémolo*, efectuada en el gravat de línies en ziga-zaga que ressegueixen el contorn de la placa de la sivella.²⁷

El fermall ha estat associat a una "suposada" peça femella serpentiforme, amb la qual es podria fixar el cinturó i que va aparèixer en l'interior d'un vas en total desconnexió del fermall. Les peces femelles generalment no apareixen directament associades als fermalls, sinó que n'és freqüent l'absència en tombes on sí que n'hi ha, o la seva eventual presència en tombes on no n'hi ha d'aquells. D'altra banda, un altre aspecte que ens presenta dubtes sobre la pertinença dels dos objectes (fermall i peça femella) a un mateix cinturó és la desconnexió que s'observa en aquesta mateixa tomba, on la suposada peça femella es va documentar a l'interior d'un vas ceràmic i fora d'aquest es va trobar el fermall. D'aquesta manera, i a l'espera d'un estudi més detallat que estem duent a terme,²⁸ les peces tradicionalment conegudes com a peces femelles no es pot afirmar sistemàticament que tinguin tal funció, ja que poden desenvolupar-la també les anelles, com s'observa en la tomba de la Granja de Soley (SANMARTÍ 1982) o la P.B.S.1 (CLOP *et al.* 1998), com s'ha proposat per a altres tipus de cinturons centreeuropeus (LEPAGE 1984). D'aquesta manera, tot i que l'associació entre el fermall i el filferro, anomenat tradicionalment "femella" (CER-DEÑO 1978), resulta suggerent, no es pot afirmar i per tant s'ha de considerar que no sempre corresponen a un mateix objecte.

M.10), necròpoli de Mas de Mussols (MALUQUER 1984: tomba 24 i un exemplar superficial), necròpoli de Milmanda (RAMÓN 1995: un exemplar superficial), necròpoli de la Pedrera (PLENS 1986: A-52 i C-6) i necròpoli de Perelada (PONS 1977, làm. 1, fig. 3).

27. La mateixa decoració apareix documentada en altres fermalls de garfis de la necròpoli de la Pedrera (PLENS 1986: tomba ABC-11; C-7), del Coll del Moro (RAFEL 1993: Unitat M-10), de Peralada (PONS 1977: dos exemplars), d'Agde (NICKELS *et al.* 1989: tomba 121), Mianes (MALUQUER 1987: tomba 17), Milmanda (RAMÓN 1995: un exemplar) i el derelict de Rochelongue (Inèdit: un exemplar (362 de la sèrie AS-65)), i en altres fermalls de tipus diversos del nord d'Itàlia (DAMIANI *et al.* 1992) i de l'Europa Central (KROMER 1959; LEPAGE 1984).

28. Hem de lamentar la documentació de què disposem,

La datació del fermall ha estat plena de controvèrsies i opinions disperses, com tota la tomba en general. Hi ha dos grups interpretatius: l'un partidari de datacions baixes i l'altre de realcista. En el primer no ha existit un consens i cada investigador ha realitzat una hipòtesi. Així, segons M. L. Cerdeño s'ha de situar a mitjan segle VI aC (CERDEÑO 1978), mentre que E. Cuadrado proposa aquest exemplar en la segona meitat del segle VI aC (CUADRADO 1961, 219). P. de Palol, en canvi, situa la datació entre finals del segle VI i inicis del segle V aC, efectuant un paral·lelisme entre el fenomen dels fermalls amb els de la necròpoli de la muralla NE (PALOL 1958, 227). El grup realcista situa els exemplars d'Acebuchal i d'Agullana 184 en una datació corresponent al 600 aC (GUILAINE, RANCOULE 1996, 128; SCHÜLE 1969, 133). La datació del fermall és difícil de precisar a partir dels paral·lels que representen les troballes en altres necròpolis i els paral·lels d'altres troballes de fermalls amb idèntica decoració, però les recents observacions de J. Jiménez, respecte als fermalls d'un garfi de la Joya, el Acebuchal, Peña Negra i Magdalenenberg, peces que han marcat un horitzó arcaic per a aquestes peces, propi de finals del segle VII aC, subratllen amb l'escassetat de cinturons una condició d'objectes valiosos i diferenciats (JIMÉNEZ 2003, 37). Aquest model es pot aplicar a l'exemplar d'Agullana, en ésser l'únic exemplar de la necròpoli. D'aquesta manera la datació del fermall, influenciada per l'ús d'aquesta tendència, ha de situar-se en el primer quart del segle VI aC.

Les fonts i els estrangers integrats en noves comunitats

És un fet demostrat que alguns personatges han estat enterrats en necròpoli de comunitats que no eren les seves originàries. Així, persones "estrangeres" es podien integrar en poblacions diverses a les seves mitjançant mètodes distints o estratègies particulars, les quals hem intentat sistematitzar i organitzar

— Estratègies de caràcter comercial per reforçar les aliances entre ambdues comunitats i assegurar les relacions i l'intercanvi fluid (COLDSTREAM 1993). Així s'ha interpretat l'existència de matrimonis entre dones de Veio i grecs de Pithecoussai en relació amb l'interès pel control i l'aprofitament de les mines etrusques (COLDSTREAM 1993, 94),²⁹ repetint una estratègia que ja s'ha documentat a Kültepe per l'establiment de comerciants assiris en el *kharum* de la mateixa ciutat (COLDSTREAM 1993, 94).

— Estratègies polítiques, unions de territoris mitjançant la via matrimonial com queda evidenciat en el matrimoni entre Imilce i Anníbal (Livi 24, 41) i en el de Protis i Gyptis (HERMARY, HESNARD, TRÉZINY 1999, 37) i representa un sistema que ha continuat fins a època moderna.

— Motivacions militars, manifestades en alguns contextos a partir de tombes de guerrers amb

que dificulta aquest anàlisi, a partir del fet que molts cops

caracte-rístiques estrangeres, essent-ne un exemple la tom-ba de guerrer de la Meseta de la necròpoli de l'Esta-car de Robarinas de Cástulo (BLÁZQUEZ *et al.* 1986-1987, 388) o la tomba 600 d'Osteria dell'Osa corresponent a un guerrer d'alt estatus social de Veio que es troba sepultat en àmbit lazial (BARTO-LONI 1984, 16; BIETTI SESTIERI 1992).

- En darrer lloc, queda la finalitat del matrimoni llegendari, amb l'exemple del corinti Demarat, el qual sembla correspondre a una invenció per part dels historiadors romans per enriquir el *pedi-grée* de la monarquia de Roma (BLACKEWAY 1935), ja que de la unió entre el corinti Demarat i la noble de Tarquínia va néixer Luci Tarquini Prisc, rei de Roma.

La possibilitat de les aliances matrimonials per mantenir fluides les relacions entre les regions han de representar per a ambdues uns interessos (en prin-cipi) mutus. El canvi de residència d'aquests perso-natges, permetrien l'intercanvi d'influències. D'aquesta manera la introducció del ritus incineratori a Xipre ha estat proposat a partir del contacte entre personatges de Salamina i de l'Àtica, com queda evidenciat en la tomba 1 de la necròpoli de Salamina, la qual, segons Gjerstad, correspon a una aristòcrata àtica casada amb un membre de la família reial de Salamina (GJERSTAD 1979, 89-93);³⁰ altres exemples s'han interpretat a partir de la difusió d'alguns tipus de materials, especialment fíbules, entre les quals destaquen els estudis sobre les fíbules itàliques i les seves distribucions cap a l'Europa Central (ADAM 1992), cap a Sardenya (BARTOLONI 2003, 116) o cap a l'àmbit grec (COLDSTREAM 1993), segons interpretacions freqüents sobre la transmissió d'aquests elements a partir de l'intercanvi matrimonial, principalment duts per dones.³¹ Aquesta interpretació ha estat realitzada a partir del caràcter femení de la majoria dels elements importats documentats en les necròpoli d'àmbit mediterrani, i per tant serien principalment les dones les que es canviarien de residència,³² fins a proposar per a la necròpoli de *Pithecoussai* que moltes, si no totes, les dones fossin de procedència itàlica (COLDSTREAM 1993, 91),³³ com ho demostra el fet de la presència gairebé exclusiva de fíbules itàliques amb la corresponent absència de fíbules gregues (COLDSTREAM 1993, 92-93), tot i que s'ha matisat aquesta interpretació a partir de l'absència d'evidències del matrimoni en els rituals funeraris (HODOS 1999, 67). Seguint aquesta línia la dona esdevé un bé de prestigi intercanviable que crea uns lligams de solidaritat i de dependència (VERNANT 1973).³⁴

no recull la posició dels objectes dins de la tomba, o com ha posat en relleu A. J. Lorrio els fermalls de cinturó de la Meseta apareixen sense context en el 89'3% dels casos (excavacions antigues, estratigrafies distorsionades, fora de context, col·leccions particulars, etc.) (LORRIO 1997).

29. En contra, vegeu HODOS 1999.

30. En contra, vegeu COLDSTREAM 1993, 202.

31. Sobre el valor de la dona com a bé intercanviable vegeu BARTOLONI 2003; 1989; RALLO 1989; VERNANT 1973; En contra d'aquesta interpretació vegeu HODOS 1999.

32. T. Hodós ha demostrat que les fíbules itàliques no indiquen un sexe determinat en contextos colonials (HODOS

COLDSTREAM 1993, 104): la possibilitat que els nouvinguts ofereixin dones, com els pobladors d'Afrati a Creta, els quals es distingeixen de la resta de la comunitat per les seves urnes de cremació, les quals recorden les de Carchemish. L'altra possibilitat és la dels immigrants que troben un lloc on situar-se i establir relacions amb les comunitats locals, entre les quals hi hauria les relacions matrimonials amb personatges autòctons, introduint els costums dels seus llocs d'origen, però mantenint-se en certa mesura les tradicions i modes locals dels membres de la socie-tat autòctona.

Aquesta realitat arqueològica es correspon amb els matrimonis històrics i llegendaris, entre estrangers i indígenes, que apareix de forma freqüentment documentada en les fonts clàssiques, des de Ciceró (*De Re publica*, II, 19-20), Diodor (XXV, 12), Dionisi (III, 46), Herodot (I, 146, 2-3), Livi (I, 34; IV, 3; 24, 41), Plini (*NH*, XXXV, 16 i XXXV, 152), Polibi (VI, 2, 10), Pòl·lux (IX, 83), Estrabó (219 i 378), etc.

Com ha proposat recentement G. Bartoloni, rel·legint l'episodi de Demarat, apareix repetidament en la lite-ratura clàssica el regal de la filla a alguns estrangers.³⁵ El punt més important d'aquesta tradició és l'arribada d'un *aristos* estranger en una nova comunitat i la se-va consegüent integració a partir del matrimoni amb una dona local (AMPOLO 1977, 336). Freqüentment els casos es refereixen a matrimonis entre personatges d'alt llinatge, com és el cas extrem ja esmentat de Demarat, el qual donarà el llinatge de la monarquia de Roma, o el matrimoni entre Hermodike, filla del rei Agamemnon de Kyme amb el rei Midas de Phrygia (Pol·lux, IX, 83) o el general cartaginès Àsdrubal i una princesa ibèrica (Diodor, XXV, 12), o el matrimoni entre Imilce de Càstul i Anníbal (Livi, 24, 41) o el de la princesa Gyptis i el comerciant focu Protis.

Altres descripcions dels personatges que arribaven de fora són relatives a les seves activitats, normalment comercials, com és l'exemple de l'arribada dels jonis de Milet a Cària (He, I.146, 2-3), els quals, segons Herodot, viatgen sense dones, però es desprèn de l'acceptació dels carians com a grecs, fills dels jonis de Milet, la unió entre els primers immigrants jonis i les dones de Cària. Un altre exemple d'un mercader és el recurrent cas del corinti Demarat de la família aristocràtica dels Bacchiades, que es va dedicar al comerç entre Corint i Etrúria, enriquint-se en gran mesura. La seva família va haver d'emigrar a Etrúria quan va pujar al govern de la ciutat el tirà Cypselus. Amb ell va viatjar un sèquit d'artesans que es van instal·lar amb ell a Tarquínia, i es va casar amb una noble de la ciutat de Tarquínia. Posteriorment, el seu fill, Tarquini Prisc, va emigrar a Roma on va fundar la monarquia romana (Dionisi, III, 46; Ciceró, *De re publica*, II, 19-20; Livi, I, 34, IV, 3; Strabó, 219 i 378; Plini, *NH*, XXXV, 16 i XXXV, 152). El darrer exemple que coneixem és el del matrimoni del comerciant

1999, 64).

33. *Who were not prepared to abandon the haberdashery to which they had been accustomed* (COLDSTREAM 1993, 91).

foceu Protis i la princesa lligur Gyptis, filla del rei Nannus, matrimoni mitjançant el qual es va aconseguir fundar pacíficament la ciutat grega de Massalia (HERMARY, HESNARD, TRÉZINY 1999).

D'aquesta manera sembla poder-se concloure que en edat arcaica preval el *ghenos* per sobre de l'*ethnos* (AMPOLO 1977, 343), en observar-se que l'arribada d'un estranger no n'impedeix la integració a plens drets dins de la nova comunitat (AMPOLO 1977, 334).

Conclusions

Les conclusions s'organitzen i s'articulen en relació amb l'emergència d'una aristocràcia local. Així, l'en-terrament en una estructura diversa dels tipus presents en la resta de la necròpoli, de dimensions substancialment superiors i divergents i amb l'articulació d'un aixovar més complex, ha de ser interpretat dins del ritual funerari incineratori propi del nord-est peninsular i del sud de França com una variació intencional.

En la tomba que hem presentat, la voluntat de diferenciar-se de la resta de la comunitat, imitant, assimilant i reproduint un ritual estranger, es manifesta principalment pels materials de l'aixovar (tant en els tipus i les funcionalitats com en la quantitat), i per l'estructura de la tomba, major i més complexa. Això proposa que aquestes variacions es relacionin amb l'adopció d'un ritual i unes tradicions foranes, fàcilment atribuïble als contactes amb els comerciants fenicis.³⁶

34. "La donna risulta portatrice di ricchezza e nobili ascendenze. Nella società omica sono numerosi i doni che il pretendente offre al padre per ottenere la sposa, gli hédna, sia capi di bestiame che oggetti preziosi" (BARTOLONI 2003, 130).

35. "...appare molto comune nella storia e letteratura greca il modello di matrimonio figlia-regalo straniero..." (BARTOLONI 2003, 130).

36. En contra, vegeu la interpretació de J. Jiménez sobre les tombes amb fermalls de garfis de caràcter arcaic, les quals les consideren evidències dels contactes grecs. Aquesta interpretació no es pot aplicar a la necròpoli d'Agullana ni en les del nord-est de la Península Ibèrica ni del sud de França, on en aquesta cronologia de primer quart del segle vi aC, no es reconeixen, en principi, materials grecs, i en canvi sí que se'n documenten de caràcter fenici, originals i imitacions, com ho demostren les importacions de vasos fenicis en la t. 9 d'Anglès o les imitacions de les urnes Cruz del Negro d'aquesta mateixa tomba, de *vas à sac* a les necròpolis d'Agde, Bellevue o Mailhac. En canvi, les importacions de vaixela grega començaran a les costes catalanes a partir del segon quart del mateix segle vi aC, essent les de luxe molt més nombroses que les fenícies i associant-se, en contra del que proposa Jiménez, a un gran nombre de cinturons (JIMÉNEZ 2003, 37). Una altra característica, suposadament atribuïble als prototipus "grecs" del sud peninsular, són les pestanyes per fixar la corretja orgànica, a partir de la fundició mitjançant la cera perduda (JIMÉNEZ 2003, 37), però hem de recordar l'elevat nombre de casos que es documenten a l'àrea catalana i voltants (Besalú-UE.76, necròpoli del Coll t. E4, necròpoli de Mas de Mussols, necròpoli de la Pedrera, necròpoli del Pla de la Bruguera S.1, Ullastret (Campanya de Bryant 1965), derelicte de Rochelongue, Fleury, Azille o Casse Diable), apareixent-ne fins i tot en l'interior peninsular en una cronologia molt més tardana com en la T. 7 de la necròpoli del Altilló del Cerropozo (SCHÜLE 1969: taf. 13, 24). D'aquesta manera ens costa acceptar que els cinturons d'un garfi tinguin el component hel·lènic, que recentment s'està

Aquesta precoç adopció d'un ritual funerari divers, a partir de l'inici de les primeres relacions entre pobles indígens i comerciants mediterranis, es lliga amb la posició de la necròpoli en una via natural de comunicació entre la costa i l'interior dels Pirineus (PONS, PAUTREAU 1994; SANTOS 2003) i l'aprofitament dels recursos que es comerciaven en la mateixa via. La direcció d'aquests contactes es reflecteix en l'origen dels materials presents en la tomba i en la seva estructura, d'una banda d'origen fenici (urnes tipus Cruz del Negro i la morfologia de la tomba), del sud de França (vasos hemisfèrics i sistema de cobertura de la fossa), mediterranis (separació d'àrees dins de la tomba) i locals.³⁷

Sobre l'origen del personatge de la tomba 184, hem presentat suficients exemples com per a poder considerar-lo un estranger en la comunitat d'Agullana. La finalitat d'introduir personatges d'una comunitat en una altra rau en reforçar els vincles entre ambdues comunitats, bé sigui per dominar el comerç des de la mateixa comunitat amb la qual es duu a terme aquest intercanvi, o des de la comunitat a través de la qual es produeix la relació, però sigui quin sigui l'origen indica uns canals de subministrament constants, seguits i fluids entre ambdues comunitats. Així doncs, les vies de comunicació que uneixen la costa catalana amb els Pirineus i Aquitània esdevindran uns punts importants per a ésser controlats. El comerç de la plata dels Pirineus, i molt possiblement el subministrament d'estany de la costa atlàntica del sud de França esdevindran dos pols d'atracció per a comunitats estrangeres (GUILAINE, RANCOULE 1996; PONS, PAUTREAU 1994).

L'element que permet proposar aquest personatge estranger com a membre de l'aristocràcia és sens dubte el conjunt de vasos per al servei del *symposion*, ideologia que esdevé la mostra de la koiné cultural i de la forma de viure aristocràtica mediterrània que apareix a partir del període orientaltzant, fins a esdevenir un element de sinecisme, d'unió d'un grup i de diferenciació social (MURRAY 1988, 241; RATHJE 1990, 279), la qual cosa permet proposar que la introducció de la seva ideologia permetria la integració d'estrangers en comunitats que adoptaven aquest ritual. D'aquesta manera l'adopció d'una mentalitat i d'un *lifestyle* forà, permetria a personatges preeminents manifestar de forma deliberada la seva diferent posició social respecte a la resta de la seva comunitat. Manifestant-se mitjançant les indumentàries, amb ornaments personals de parada, símbols de l'estatus

propo-sant (PARZINGER, SANZ 1986; JIMÉNEZ 2003), nosaltres considerem, d'acord amb el que ja va avançar J. Barberà respecte als fermalls de la necròpoli de la Muralla nord-est d'Empúries, un autoctonisme prehel·lènic (BARBERÀ 1990) lligat a influències mediterrànies: amb aplicació d'apèndix de boles d'influència sarda i decoració de calats d'origen mediterrani oriental (GRAELLS e.p.; RAFEL e.p.).

37. Ja han estat presentats altres contactes, entre el nord-est català i la zona d'Aquitània, evidenciats per la presència de materials aquitans en necròpoli veïnes com Anglès o Pézenas (PONS, PAUTREAU 1994), i la presència de materials de caràcter iberolanguedocià en la zona aquitana (MOHEN 1980), fets que permeten pensar en un interès per assolir les costes aquitanes i en l'abastament de metalls mitjançant una ruta alternativa a la tradicional.

i el rol del propi personatge, i amb serveis complets de *symposion*, amb les tres funcions principals representades: barrejar, servir i beure el vi, funcions que determinen la idea de consum ritualitzat,³⁸ monumentalitzant en alguns casos el vas principal del *symposion*, el crater amb peu reixat.

Totes les evidències que trobem en aquesta tomba, ens permeten proposar la seva datació en el primer quart del segle VI aC, en contra de les propostes que la situaven en l'últim quart del segle VII aC (ALMAGRO-GORBEA 1977; RUIZ-ZAPATERO 1985) i en les més vagues que la situaven en la segona meitat del

segle VI aC o a finals del segle VI aC.

En conclusió, podem afirmar que la tomba 184 de la necròpoli d'Agullana correspon a la tomba d'un personatge estranger introduït en les comunitats del nord-est de la península ibèrica i del sud-est de França, fruit dels contactes amb els pobles colonitzadors de caràcter semita. Presenta, per primer cop en el nord-est peninsular, les manifestacions del mode de vida aristocràtic del període orientaltzant com a símbols de l'emergència d'un poder reafirmat pels socis comercials, als quals s'assimila ideològicament, i consolidat dins la seva comunitat a partir de la

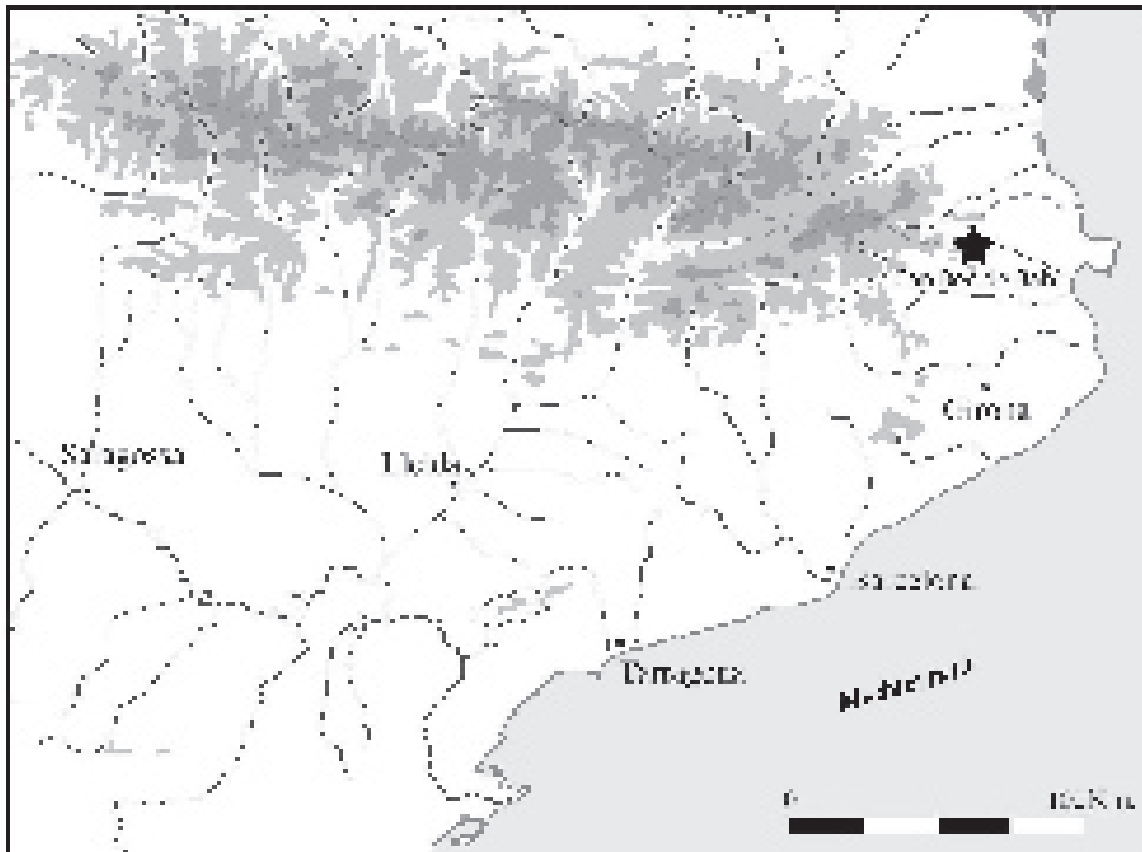

Fig. 1. Situació geogràfica de la necròpoli d'Agullana.

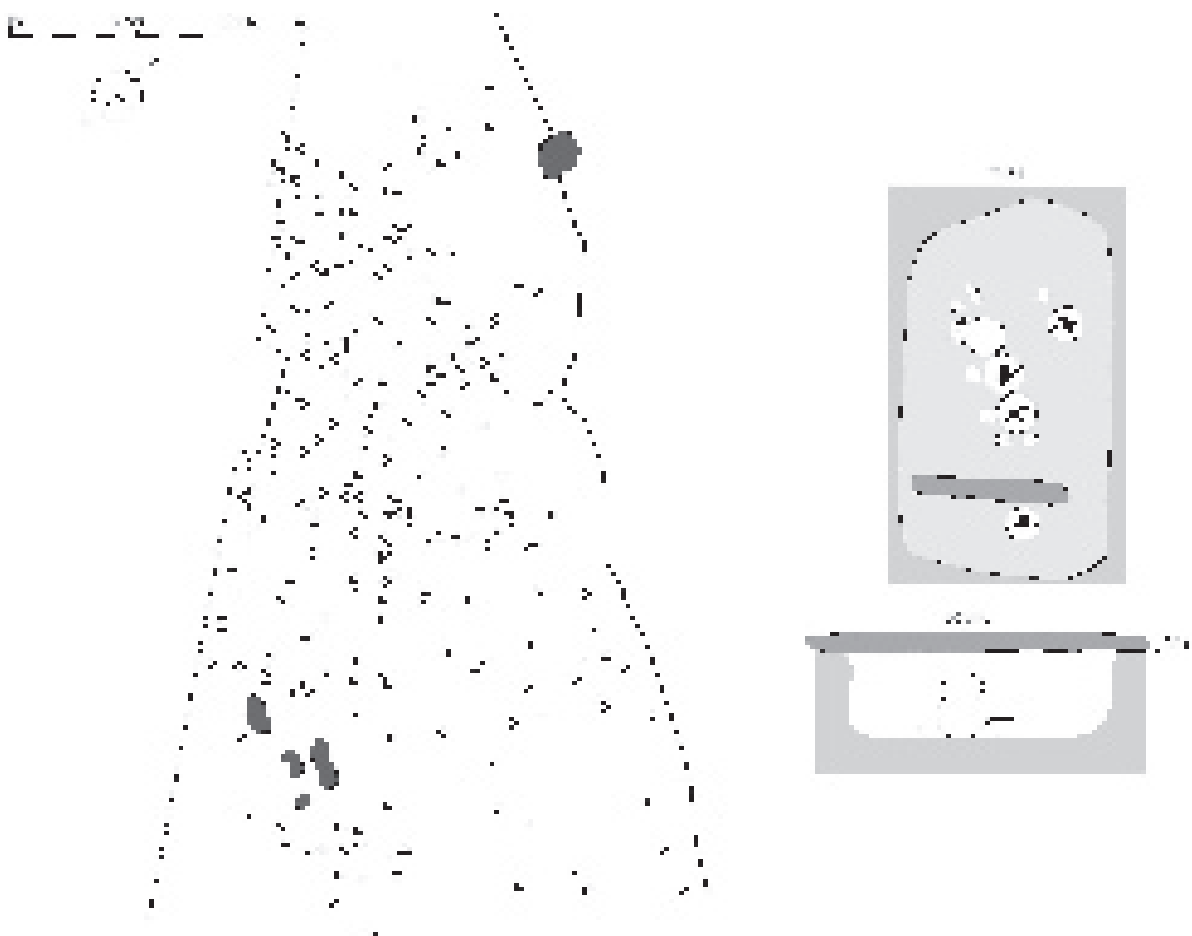

Fig. 2. Planta general de la necròpoli d'Agullana, localització de la tomba 184 amb planta-croquis i secció. Recopiat per l'autor sobre les figures 3 i 167 de PALOL 1958.

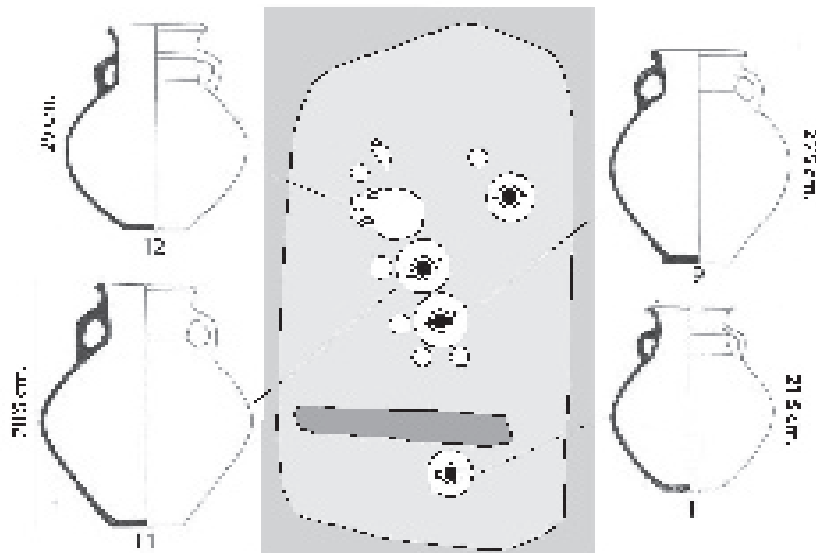

Fig. 3. Distribució dins de la tomba de les imitacions d'urnes tipus Cruz del Negro (1, 9, 11, 12). La numeració que identifica cada peça repeteix la de l'inventari original (PALOL 1958: 153, 154).

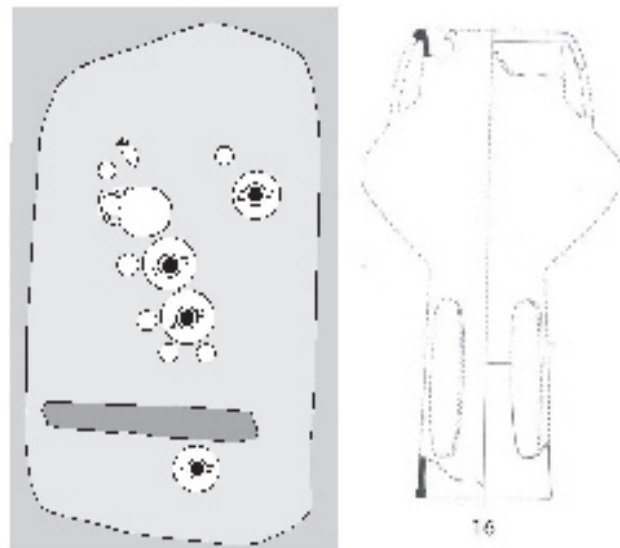

Fig. 4. Distribució dins la tomba dels vasos per beure (2, 5, 6, 7, 10, 14, 18). La numeració que identifica cada peça repeteix la de l'inventari original (PALOL 1958: 153, 154).

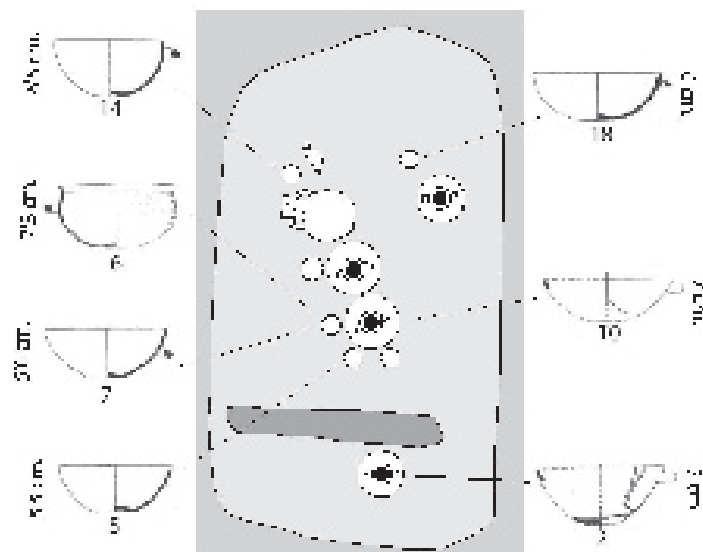

Fig. 5. Distribució dins la tomba de les gerres (3, 4, 17). La numeració que identifica cada peça repeteix la de l'inventari original (PALOL 1958: 154).

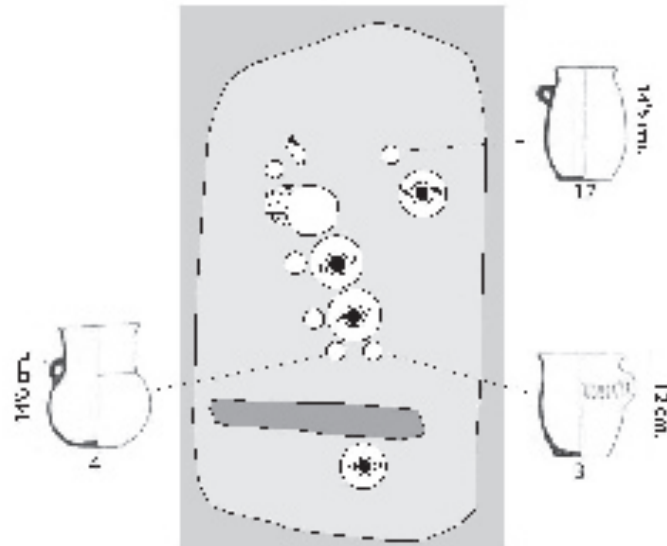

Fig. 6. Localització dins la tomba del vas amb perfil ovoide (13), el plat d'ofrenes (8) i la tapadora troncocònica (15). La numeració que identifica cada peça repeteix la de l'inventari original (PALOL 1958: 154).

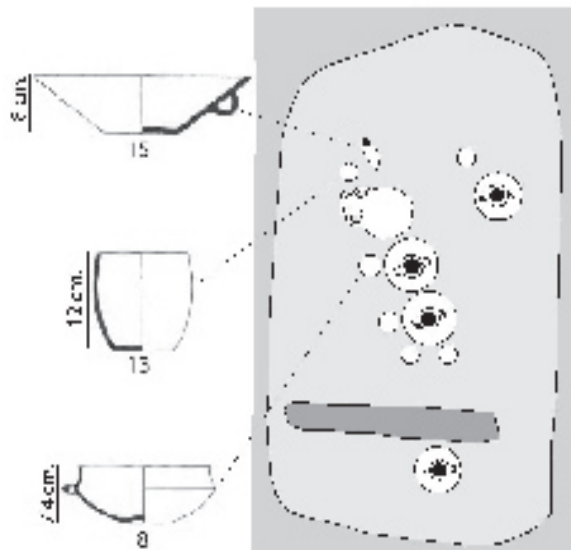

Fig. 7. Situació dins la tomba del cràter amb peu reixat (16). La numeració que identifica aquesta peça repeteix la de l'inventari original (PALOL 1958: 154).

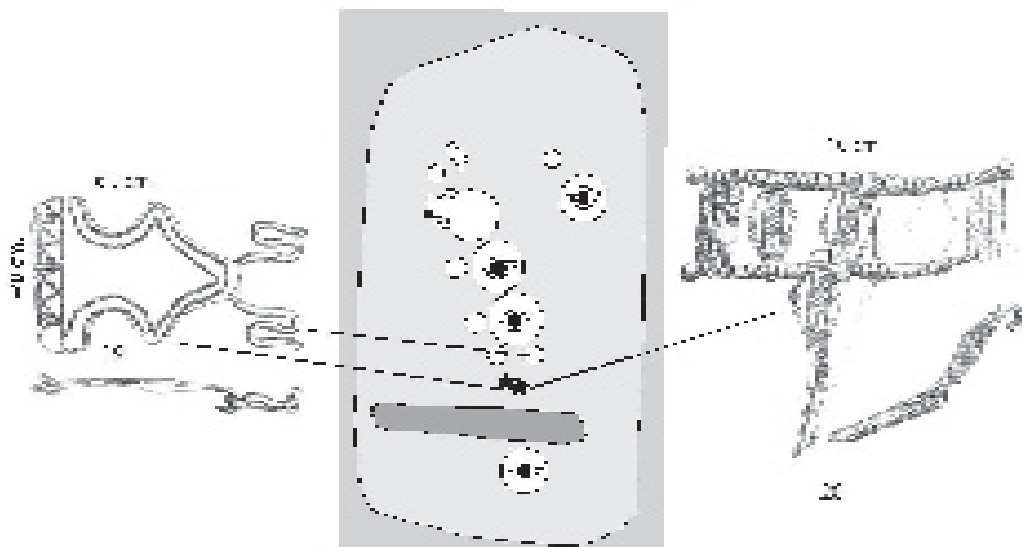

Fig. 8. Localització dins la tomba dels objectes metàl·lics. Observeu la separació entre el fermall de cinturó (19), fora de qualsevol vas i al costat de la fíbula (20), de la posició de la peça "femella" (sense número d'inventari), dins d'un vas. La numeració que identifica cada peça repeteix la de l'inventari original (PALOL 1958: 154 i 156).

Bibliografia

ADAM 1992

A. M. Adam, "Signification et fonction des fibules dans le cadre des relations transalpines du VIIIe au Ve siècle avant notre ère". L. Aigner (coord.), *Etrusker nördlich von Etrurien*, 1989, 389-409.

ALMAGRO-BASCH 1955

M. Almagro-Basch, *Las necrópolis de Ampurias*, Monografías Ampuritanas, III, Barcelona.

ALMAGRO-BASCH 1966

M. Almagro-Basch, "Sobre el origen posible de las más antiguas fibulas anulares hispánicas", *Ampurias*, 28, 215-236.

ALMAGRO-GORBEA 1977

M. Almagro-Gorbea, "El Pic dels Corbs, de Sagunto, y los campos de urnas del NE de la Península Ibérica", *Saguntum*, 12, 89-141.

ALMAGRO-GORBEA 1982

M. Almagro-Gorbea, "Pozo Moro y el influjo fenicio en el período orientalizante de la Península Ibérica", *RivStFenici*, 10, 231-272.

ALMAGRO-GORBEA 1989

M. Almagro-Gorbea, "La necrópolis de Medellín. Influencia fenicia en los rituales funerarios tartésicos". *IV Jornadas de arqueología fenicio-púnica*, Ibiza, 233-243.

AMPOLO 1977

C. Ampolo, "Demarato. Osservazioni sulla mobilità sociale arcaica". *Dialoghi di Archeologia*, 9-10, 333-345.

ANGLES, GIANNI 1985

M. Angles i A. Gianni, "La morte ineguale: dinamiche sociali riflesse nel rituale funerario. Il caso della necropoli dell'età del ferro di Caracupa", *Opus*, IV, 179-215.

ARANEGUI 1980

C. Aranegui, "Contribución al estudio de las Urnas de tipo Cruz del Negro", *Saguntum*, 15, 99-118.

ARNAL *et al.* 1970

J. Arnal, A. Bouscaras, G. Hugues, J. Peyron i A. Robert, "Quelques fibules du dépôt marin de Rochelongue (Agde, Hérault)", *Pyrenae*, 6, 53-58.

ARRIBAS, WILKINS 1969

A. Arribas i J. Wilkins, "La necrópolis fenicia del Cortijo de las Sombras (Frigiliana, Málaga)", *Pyrenae*, 5, 185-244.

AUBET 1976-1978

M. E. Aubet, "La cerámica a torno de la Cruz del Negro (Carmona, Sevilla)", *Simposi Internacional: els orígens del món ibèric*, Barcelona, Ampurias, 38-40, 267-287.

BANDERA, FERRER 1995

M. L. Bandera i E. Ferrer, "Reconstrucción de una tumba de Cástulo: ¿Indicios de mestizaje?", *Kolaios*, 4, *Arqueólogos, historiadores y filólogos. Homenaje a Fernando Gascó*, tom I, 53-65.

BARBERÀ 1990

J. Barberà, "La necrópolis de la muralla N.E. de Ampurias en el proceso de la iberización", *Verdolay*, 2, 201-206.

- BARTOLONI 1984
G. Bartoloni, "Riti funerari dell'aristocrazia in Etruria e nel Lazio. L'esempio di Veio", *Opus*, III, 13-29.
- BARTOLONI 1993
G. Bartoloni, "Documentazione figurata e deposizioni funerarie: le tombe con carro", *Archeologia Classica*, 45, 1, 271-287.
- BARTOLONI 1994
G. Bartoloni, "La cultura laziale e il villanoviano salernitano", *La presenza etrusca nella Campania Meridionale, atti delle giornate di studio*, Biblioteca di Studi Etruschi, 28, 194-226.
- BARTOLONI 1998
G. Bartoloni, "Sulla provenienza degli «holmoi»", dins G. Bartoloni (a cura de), *Le necropoli arcaiche di Veio*, Roma, 239-243.
- BARTOLONI 2002
G. Bartoloni, "Appunti sull'introduzione del banchetto nel Lazio: La coppa del principe", M. G. Amadasi, M. Liverani, P. Matthiae (a cura de), *Da Pyrgi a Mozia. Studi sull'archeologia del Mediterraneo in memoria di Antonia Ciasca*, Roma, 57-68.
- BARTOLONI 2003
G. Bartoloni, *Le società dell'Italia primitiva. Lo studio delle necropoli e la nascita delle aristocrazie*, Roma.
- BEDINI 2000
A. Bedini, "La tomba 70 dell'Acqua Acetosa Laurentina", A. Carandini i R. Cappelli (a cura de), *Roma, Romolo, Remo e la fondazione della città*, Roma, 355-357.
- BELÉN, ESCACENA 1995
M. Belén i J. L. Escacena, "Interacción cultural fenicio-indígenas en el Bajo Guadalquivir", *Kolaios*, 4, *Arqueólogos, historiadores y filólogos. Homenaje a Fernando Gascó*, tom I, 67-101.
- BÉRARD 1979-1980
G. Bérard, "La nécropole de la Guérine à Cabasse (Var)", *RAN*, XIII, 19-64.
- BIETTI SESTIERI 1992
A. M. Bietti Sestieri, *La necropoli laziale di Osteria dell'Osa*, Roma.
- BIETTI SESTIERI, DE SANTIS, SALVADEI 1988
A. M. Bietti Sestieri, A. de Santis i L. Salvadei, "The relevance of anthropological data for the identification of uncommon social roles, the case of the Iron Age cemetery of Osteria dell'Osa (Rome)", *Atti del Simposio Internazionale. Physical Anthropology and Prehistoric Archeology*. Suplement de la *Rivista di Antropologia*, LXVI, 349-380.
- BIETTI SESTIERI, DE SANTIS 2003
A. M. Bietti Sestieri i A. De Santis, "Il processo formativo della cultura laziale", *Atti della XXXV Riunione scientifica "Le comunità della preistoria italiana studi e ricerche sul neolitico e le età dei metalli"*, Florència, 745-763.
- BLAKEWAY 1935
A. Blakeway, "Demaratus", *Journal of Roman Studies*, 25, 129-149.
- BLÁZQUEZ *et al.* 1986-1987
J. M. Blázquez, "Estudio de un broche de cinturón de la necrópolis de «El Estacar de Robarinas» (Cástulo, Linares)". *Zephyrus*, XXXIX-XL, 387-396.
- BLÁZQUEZ, VALIENTE 1982-1985
J. M. Blázquez i J. Valiente, "Asimilación de estímulos coloniales en las cerámicas del poblado de la Muela de Cástulo", *Huelva Arqueológica*, 6-7, *Primeras jornadas arqueológicas sobre colonizaciones orientales*, 185-191.
- BUCHNER, RIDGWAY 1983
G. Buchner i D. Ridgway, 1983, "Pithekoussai 944", *AION ArchStAnt*, V, Nàpols, 1-10.
- BURANELLI 1989
F. Buranelli, *La raccolta Giacinto Guglielmi*, Monumenti Musei e Gallerie Pontificie, Roma.
- CATLING 1964
H. W. Catling, *Cypriot Bronzework in the mycenaean world*, Oxford at the Clarendon Press.
- CERCHIAI 1982
L. Cerchiai, "Sesso e classi di età nelle necropoli greche di Locri Epizefiri", G. Gnoli i J. Vernant (dir.), *La mort, les morts dans les sociétés anciennes*, 289-298.
- CERDEÑO 1978
M. L. Cerdeño, "Los broches de cinturón peninsulares de tipo céltico", *Trabajos de Prehistoria*, 35, 279-306.
- CHAPA *et al.* 1991
T. Chapa *et alii*, "La sepultura 11/145 de la necrópolis ibérica de los Castellones de Ceal (Hinjares, Jaén)". *TP*, 48, 333-348.
- CHAPA, PEREIRA 1986
T. Chapa i J. Pereira, "La organización de una tumba ibérica: un ejemplo de la necrópolis de los Castellones de Ceal (Jaén)", *Arqueología Espacial*, 9, Terol, 369-379.
- CLAUSTRES 1950
G. Claustres, "La nécropole de la Pave (Commune d'Argelès-sur-Mer-Pyrénées-Orientales)", *R.S.L.*, XVI, 1/3, 140-150.
- CLOP *et al.* 1998
X. Clop *et alii*, *El Pla de la Bruguera. Centre de distribució SONY (Castellar del Vallès, Vallès Occidental), Una necrópolis de la Primera Edat del Ferro a Castellar del Vallès*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona.
- COLDSTREAM 1993
J. N. Coldstream, "Mixed marriages at the frontiers of

the early greek world", *Oxford Journal of Archaeology*, 12 (1), 1993, 89-107.

COLONNA 1973-1974

G. Colonna, "Nomi etruschi di vasi", *Archeologia Classica*, XXV-XXVI, 132-150.

COLONNA 1977

G. Colonna, "Un trípode fittile geometrico dal foro romano", *MEFRA*, 89.

CUADRADO 1961

E. Cuadrado, "Broches de cinturón de placa romboidal en la edad del hierro peninsular", *Zephyrus*, XII, 208-220.

CUADRADO 1963

E. Cuadrado, "Precedentes y prototipos de la fíbula anular hispánica", *TP*, VII.

D'AGOSTINO 1977

B. d'Agostino, *Tombe principesche dell'Orientalizzante antico da Pontecagnano*, *MonAnt*, 49.

D'AGOSTINO 1985

B. d'Agostino, "Società dei vivi, comunità dei morti: un rapporto difficile", *Dialoghi di Archeologia*, 3 sèrie, any 3, núm. 1, 47-58.

D'AGOSTINO, CATALDI 1988

B. d'Agostino i P. Castaldi (ed.), *Pontecagnano II.1. La necropoli del Picentino: le tombe della Prima Età del Ferro*, *AION, ArchStAnt Quad*, 5, Nàpols.

DEBERGH 1983

J. Debergh, "La libation funéraire dans l'occident puni-que. Le témoignage des nécropoles", *Atti del I Congresso Internazionale di Studi Fenici e Punici*, Roma, 757-762.

DEDET 1976

B. Dedet, "Datation et faciès de la nécropole de Recobre, à Quarante, Hérault", *RAN*, IX, 1-22.

DEDET 1979-1980

B. Dedet, "Les tombes du Languedoc oriental au pré-mier âge du fer", *RAN*, 12, 9-42.

DEDET, PY 1973

B. Dedet i M. Py, "Les tombes protohistoriques de la Bergerie Hermet a Calvisson (Gard)", *Gallia*, 31, 37-59.

DILOLI, BEA, VILASECA 2002

J. Diloli, D. Bea i A. Vilaseca, "El turó del Calvari (Vilalba dels Arcs, Terra Alta), un recinte singular de la Primera Edat del Ferro al curs inferior de l'Ebre", *Primeres jornades arqueològiques: ibers a l'Ebre, recerca i interpretació*, Tivissa, CERE, 75-88.

DOCTER 2000

R. F. Docter, "Pottery, Graves and Ritual I: Phoenicians of the first Generation in Pithekoussai", *Atti del Primo Congresso Internazionale Zucitiano, Sant'Antioco: La ceramica fenicia di Sardegna. Dati, problematiche, con-fronti*, CNR, Roma, 135-149.

DUVAL, ELUÈRE, MOHEN 1974

A. Duval, C. Eluère i J. P. Mohen, "Les fibules antérieures au vie siècle avant notre ère trouvées en France", *Gallia*, 32, 1-61.

EDGEWORTH 1995

J. Edgeworth, "The Symposium in Ancient Mesopotamia: Archaeological Evidence", O. Muray i M. Tecusan (ed.), *In vino veritas*, Oxford, 35-56.

FEUGÈRE *et al.* 1994

M. Feugère, B. Dedet, S. Leconte, i G. Rancoule, "Les parures de ve au ne siècle av. J.-C. en Gaule méridionale: composantes indigènes, ibériques et celtiques", *Aquitania*, XII, 237-281.

GAILLEDRAT 1997

E. Gailledrat, *Les ibères de l'Èbre à l'Hérault (vie-ive s. avant J.-C.)*, Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, 1.

GALLART 1988

J. Gallart, *Avenç de l'estudi de la necròpoli d'incineració de la Pena (Torregrossa, el Pla d'Urgell)*, Quaderns d'Arqueologia del Grup de Recerques de "La Femosa", 3, Artesa de Segre.

GARCIA, ORLIAC 1985

D. Garcia i D. Orliac, "Mobilier d'une tombe du Premier Age du Fer au lieu-dit Les Faïsses à Mourèze (Hérault)", *DAM*, 8, 151-154.

GASCÓ 1984

Y. Gascó, *Les tumulus du premier age du fer en Languedoc oriental. Archéologie en Languedoc*, Revue de la federation archéologique de l'Hérault.

GENIÈRE 1987

J. de la Genière, "Des usages du cratère", P. Rouillard i M. C. Villanueva-Puig (coords.), *Grecs et ibères au IVe siècle avant Jésus-Christ. Commerce et iconographie*. Publications du centre Pierre Paris, 19. 271-282.

GIRY 1965

J. Giry, "La nécropole préromaine de St.-Julien (Cne de Pézenas, Hérault)", *Rivista di Studi Liguri*, XXXI, 1-2, 117-242.

GJERSTAD 1979

E. Gjerstad, "A Cypro-Greek royal marriage in the 8th cent. B.C.", *Studies presented in memory of Porphyrios Dikaïos*, Nicòsia, 89 i ss.

GONZÁLEZ, MARTÍN, MORA 1999

P. González, A. Martín i R. Mora, *Can Roqueta, Un establiment pagès prehistòric i medieval (Sabadell, Vallès occidental)*, Excavacions Arqueològiques a Cata-lunya, 16.

GRÀCIA 2000

F. Gràcia, "El comercio arcaico en el nordeste de la Peninsula Ibérica. Estado de la cuestión y perspectivas", *Monografies Emporitanes*, 11, 257-276.

- GRÀCIA, GARCIA 1999
F. Gràcia i D. Garcia, "La primera fase del poblamiento protohistòric en el àrea sur de la desembocadura del Ebro. El poblado fortificado de Sant Jaume Mas d'en Serra (Alcanar), campanyes 1997-1998", *RAP*, 9, 131-155.
- GRAELLS 2003
R. Graells, *Les sivelles de garfis a la Catalunya protohistòrica. Tipologia i distribució*, T.A.D. presentat el juny de 2003, a la Universitat de Lleida.
- GRAELLS e.p.
R. Graells, "Origen i dispersió dels fermalls de 2 garfis i placa única", XIII *CIAP*, e.p.
- GRASS, ROUILLARD, TEIXIDOR 2000
M. Grass, P. Rouillard i J. Teixidor, *L'universo fenicio*. Einaudi Tascabili, Saggi, 691, Torí, 2000.
- GUILAINE, RANCOULE 1996
J. Guilaine i G. Rancoule, "Les relations mediterraneennes pre-coloniales et les debuts de l'Age du Fer Languedocien. Les influences puniques en languedoc occidental", *Complutum*, 7, 125-140.
- HERMARY, HESNARD, TRÉZINY 1999
A. Hermary, A. Hesnard i H. Tréziny, *Marseille Grecque 600-49 av. J.-C., La cité phocéene*, Ed. Errance, París.
- HODOS 1999
T. Hodos, "Intermarriage in the western Greek colonies", *Oxford Journal of Archaeology*, 18.1, 61-78,
- HOULÉS, JANIN 1992
N. Houlés i Th. Janin, "Une tombe de premier âge du fer au lieu-dit Saint-Antoine à Castelnau-de-Guers (Hérault)", *RAN*, 25, 433-442.
- JANIN *et al.* 2002
Th. Janin *et alii*, "La nécropole protohistorique du Grand Bassin II à Mailhac, Aude (vie-ve s.av.n.e.)". *D.A.M.*, 25, 65-122.
- JIMÉNEZ 1990
J. C. Jiménez, "Aspectos rituales funerarios de la necrópolis de la Cruz del Negro. Carmona (Sevilla)", *Zephyrus*, 43, 215-222.
- JIMÉNEZ 2003
J. Jiménez, "Las sandalias de Apolo. Sobre el origen de los cinturones 'célticos'", *AEspA*, 76, 31-46.
- JULLY 1978
J. J. Jully, "Vase non tourné à enduit rouge foncé d'ambiance phénicienne, nécropole du Roussillon, à Bellevue, commune du Canet (Pyrénées orientales)", *Rivista di Studi Fenici*, 6.1, 57-61.
- JULLY, NORDSTRÖM 1966
J. J. Jully i S. Nordström, "Les vases à oreillettes perforées en France et leur similaires en Méditerranée Occidentale", *APL*, XI, 99-124.
- KROMER 1959
K. Kromer, *Das Gräberfeld von Hallstatt*, Sansoni, Florència.
- LAPEYRE 1979-1980
C. Lapeyre, "Matériel de la nécropole protohistorique de la Méjarie à Sauvian, Hérault", *RAN*, XIII, 197-210.
- LÁZARO *et al.* 1981
A. Lázaro, N. Mesado, C. Aranegui i D. Fletcher, *Materiales de la necrópolis ibérica de Orleyl (Vall d'Uxó, Castellón)*, SIP, diversos treballs, 70, València.
- LEPAGE 1984
L. Lepage, *Les Ages du fer dans les bassins superieurs de la Marne, de la Meuse et de l'Aube et le tumulus de la Mottote à Nijon (haut-Marne)*, Mémoires de la Société archéologique Champenoise, 3.
- LISSARRAGUE 1990
F. Lissarrague, "Around the Krater: An Aspect of Banquet Imagery", Murray, O., (ed.), *Symptica, a Symposium on the Symposion*, Oxford, 196-209.
- LLINAS, ROBERT 1971
C. Llinas i A. Robert, "La nécropole de Saint-Julien à Pézenas. Fouilles 1969-1970", *RAN*, IV, 1-34.
- LLULL, PICAZO 1989
V. Llull i M. Picazo, "Arqueología de la muerte y estructura social", *AEspA*, 62, 5-20.
- LORRIO 1997
A. J. Lorrio, *Los Celtíberos*, *Complutum*, 7 Extra, Madrid.
- LO SCHIAVO, MACNAMARA, VAGNETTI 1985
F. Lo Schiavo, E. Macnamara i L. Vagnetti, "Late cypriot Imports to Italy and their influence on local Bronzework", *Papers of the British School at Rome*, 53, 1-71.
- LOUIS, TAFFANEL 1958
M. Louis, O. i J. Taffanel, *Le premier âge du fer Languedocien. III. Les tumulus. Conclusions*, Bordighera-Montpellier, Institut International d'Etudes Ligures, Monographies Préhistoriques.
- MALUQUER 1944
J. Maluquer, "Los bronzes" a "Avance de los hallazgos de la necrópolis de Agullana (Gerona)", *Ampurias*, VI, 112-126.
- MALUQUER 1984
J. Maluquer, *La necrópolis paleoibérica de "Mas de Mussols", Tortosa (Tarragona)*, PIP, VIII, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- MALUQUER 1987
J. Maluquer, *La necrópolis paleoibérica de Mianes en Santa Bàrbara (Tarragona)*, PIP, IX, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- MALUQUER, VÁZQUEZ 1957
J. Maluquer i L. Vázquez, "Avance al estudio de la necrópolis de la "Atalaya", Cortes de Navarra",

- Excavaciones en Navarra, vol. V, Diputación Foral de Navarra, Institución "Príncipe de Viana", Pamplona, 123-185.
- MANCEBO 1995
J. Mancebo, "La cerámica orientalizante a torno pintada geométrica de Montemolín. Campañas 1980-81", *Actas del XXII CNA, Vigo*, 1993, 164-172.
- MOHEN 1980
J. P. Mohen, *L'Age du Fer en Aquitaine, du VIIIe au IIIe siècle avant Jésus-Christ*, Mémoires de la Société Pré-historique Française, 14.
- MURRAY 1988
O. Murray, "Death and the symposion", *Atti del Colloquio Internazionale di Capri: La parola, l'immagine, la tomba*, AION ArchStAnt X, Nàpols, 239-257.
- NAVARRO 1970
R. Navarro, *Las fíbulas en Catalunya*, Publicaciones eventuales, 16, Barcelona.
- NICKELS 1989
A. Nickels, *Agde, la nécropole du premier âge du fer*, RAN, suplement 19.
- NICKELS *et al.* 1981
A. Nickels, C. Pellecier, C. Raynaud, J.-C. Roux i M. Adgé, 1981: "La nécropole du Ier Âge du Fer d'Agde: Les tombes à importations grecques", *MEFRA*, 93.1, 89-125.
- OLIVA, RIURÓ 1968
M. Oliva i F. Riuró, "Nuevos hallazgos en la necrópolis hallstática de Anglés (Gerona)", *Pyrenae*, 4, 67-99.
- OLIVER 1981
A. Oliver, "Incineraciones entre el río Ebro y el Palancia, nuevas aportaciones para el estudio de los enterramientos ibéricos", *Cuadernos de Prehistoria y arqueología Castellonenses*, 8, 189-256.
- PADRÓ 1976-1978
J. Padró, "Datos para una valoración del factor egipcio y de su incidencia en los orígenes del proceso de iberización", *Ampúrias*, 38-40, 487-510.
- PALOL 1958
P. de Palol, *La necrópolis hallstática de Agullana (Gerona)*, BPH, vol. I, Madrid.
- PARZINGER, SANZ 1986
H. Parzinger i R. Sanz, "Zum Ostmediterranen ursprung einer Gürtelhakenform der iberischen Halbinsel", *Madriider Mitteilungen*, 27, 169-194.
- PELLICER 1982
M. Pellicer, "La influencia orientalizante en el bronce final-hierro del nordeste hispano", *Habis*, 13, 211-237.
- PELLICER 1984
M. Pellicer, "Elementos ultrapirenaicos y hallstáticos en el horizonte del bronce final-hierro del nordeste hispano", *Habis*, 15, 309-343.
- PERONI 1981
R. Peroni, "Usi funerari e forme di organizzazione sociale nella età del Ferro", R. Peroni (a cura de), *Necropoli e usi funerari nell'età del ferro*, Archeologia: Materiali e Problemi, V, Bari, 293-303.
- PHILIPOT *et al.* 1989
D. Philipot, J. M. Rocca, M. Soulier i J. Vallon, "Trois tertres funéraires protohistoriques de la commune de Viols-le-Fort (Hérault)", *RAN*, 22, 343-353.
- PLENS 1986
M. Plens, *La necrópolis de la Pedrera*, tesi de llicenciatura, inèdita, Lleida.
- PONS 1977
E. Pons, "Sivelles de cinturó de taló rectangular i placa poligonal trobades al N.E. de Catalunya", *Cypsela*, 2, 91-120.
- PONS 2000
E. Pons, "Las necrópolis de incineración del Bronce Final y de la Edad del Hierro en Catalunya", *MAM*, 5, *Archéologie de la mort, Archéologie de la Tombe au Premier âge du Fer*, Actes du XXI Colloque International de l'Association Française pour l'Étude de l'âge du Fer, 31-40.
- PONS, VILA 1975
E. Pons i M. P. Vila, "Nuevos aportes al estudio de la necrópolis de Perelada (Gerona)", XIV Congreso Nacional de Arqueología, 681-694.
- PONS, PAUTREAU 1994
E. Pons i J. P. Pautreau, "La necrópolis d'Anglès, La Selva (Gérone, Espagne) et les relations Atlantique-Méditerranée à travers les Pyrénées au début de l'Age du Fer", *Aquitania*, XII, 353-375.
- PONTRANDOLFO 1995
A. Pontrandolfo, "Simposio e Élités Sociales nel Mondo Etrusco e Italico", Murray, O. i M. Tecusan (eds.), *In vino veritas*, Oxford, 176-195.
- POPHAM, SACKET 1980
M. R. Popham i L. H. Sacket, *Lefkandi 1*, Atenes-Londres.
- PRESEDO 1982
F. J. Presedo, *La necrópolis de Baza*, Excavaciones Arqueológicas en España.
- QUESADA 1997
F. Quesada, *El armamento ibérico. Estudio tipológico, geográfico, funcional, social y simbólico de las armas en la Cultura Ibérica (s. VI-I a.C.)*, Monographies Instrumentum 3.
- RAFEL 1998
N. Rafel, "Peus ceràmics reixats de tradició mediterrània en els CU de l'edat del ferro a Catalunya", *RAP*, 8, 81-83.
- RAFEL 1991
N. Rafel, *La necrópolis del Coll del Moro de Gandesa*.

- Els materials*, Publicacions de la Diputació de Tarragona.
- RAFEL 1997
N. Rafel, "Colgantes de bronce paleoibéricos en el NE de la Península Ibérica. Algunas reflexiones sobre las relaciones mediterráneas", *Pyrenae*, 28, 99-117.
- RAFEL e.p.
N. Rafel, "Los soportes de Calaceite y las manufacturas ornamentales en bronce del ibérico antiguo".
- RALLO 1989
A. Rallo, *Le donne in Etruria*, Roma.
- RAMÓN 1995
E. Ramón, "La necròpoli protohistòrica de Milmanda (Vimbodí)", *Citerior*, I, 107-117.
- RAMOS 1986
M. L. Ramos, *Estudio sobre el ritual funerario en las necrópolis fenicias y púnicas de la Península Ibérica*, Colección de Estudios, 22, Ediciones de la Univesidad Autónoma de Madrid.
- RATHJE 1990
A. Rathje, "The adoption of the Homeric Banquet in Central Italy in the Orientalizing Period", O. Murray (ed.), *Sympotica, a Symposium on the Symposium*, Oxford, 279-288.
- RATHJE 1995
A. Rathje, "Il banchetto in Italia Centrale: Quale Stile di Vita?", O. Murray i M. Tecusan (eds.), *In vino veritas*, Oxford, 167-175.
- RUIZ-MATA 1989
D. Ruiz-Mata, "El túmulo 1 de la necrópolis de las Cumbres", *IV Jornadas de Arqueología fenicio-púnica*, Eivissa, 207-220.
- RUIZ-ZAPATERO, CHAPA 1990
G. Ruiz-Zapatero i T. Chapa, "La arqueología de la muerte: perspectivas teórico-metodológicas", F. Burillo (coord.), *II simposio sobre los celtíberos. Necrópolis celtibéricas*, Saragossa, 357-372.
- SAGONA 2002
C. Sagona, *The Archeology of punic Malta*, Ancient Near Eastern Studies, suplement 9.
- SANMARTÍ 1982
E. Sanmartí, "Les troballes funeràries d'època ibèrica arcaica de la Granja Soley (Sta.Perpètua de la Mogoda, Vallès Occidental, Barcelona)", *Ampurias*, 44, Barcelona, 71-103.
- SANTOS 2003
M. Santos, "Fenicios y griegos en el extremo N.E. peninsular durante la época arcaica y los orígenes del enclave foceo de Emporion", *XVII Jornadas de Ar-queología Fenicio-Púnica d'Eivissa*, 87-132.
- SCHULE 1969
W. Schule, *Die Meseta Kulturen del Iberischen Halbinsel*. Madrider Forschungen, Berlín.
- SIRANO 1995
F. Sirano, "Il sostegno bronzeo della tomba 104 del Fondo Artiaco di Cuma e il problema dell'origine dell'holmos", *Studi sulla Campania Prerromana, terza serie*, vol. I, 1-50.
- SOLIER, RANCOULE, PASSELAC 1976
Y. Solier, G. Rancoule i M. Passelac, "La nécropole de "Las Peyros" vie siècle av. J.-C. a Couffoulens (Aude)", *RAN*, suplement 6.
- TAFFANEL, JANIN 1998
O. i J. Taffanel i Th. Janin, *La nécropole du Moulin à Maillhac (Aude)*, MAM, 2, Lattes.
- TAGLIENTE 1985
M. Tagliente, "Elementi del banchetto in un centro arcaico della Basilicata (Chiaromonte)", *MEFRA*, 97, 159-191.
- TORELLI 1981
M. Torelli, *Storia degli etruschi*, Roma-Bari.
- VALENZA-MELE 1991
N. Valenza-Mele, "Vita dell'aldilà e corredi funerari: Evoluzione comparate", *Dialogues d'histoire ancienne*, 17.2, 149-174.
- VERNANT 1973
J. P. Vernant, "Le mariage en Grèce archaïque", *Parola del Passato*, XXVIII, 51-74.
- VUILLEMOT 1955
C. Vuillemot, "La nécropole punique du phare dans l'île Rachgoun (Oran)", *Libyca*, 3, 7-76.

